

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVIII. évfolyam.

Május—Június.

3. füzet.

A világbéke.

Írta: Dr. Boros György.

E földön békesség és az emberekhez jóakarát. Lk. II. 14.

1789-ben tört ki a világ egyik legvérengzőbb háborúja: a francia forradalom. 1889-ben bocsátotta ki a minden oroszok cárja a hihetetlenül hangzó kiáltványt: meg kell teremteni a világ békéjét. Attól trónok rombadőltek, rablancok feltörték, patakzott a legkilünőbb emberek vére. Erre leszállottak trónjukról a császárok, hívták a jóakaró embereket, hogy teremtsenek békét a földön, de ugyanakkor olvadt az árzenálokban az acél, készült az ágyú és a világrengető hajóóriások.

A francia forradalom szörnyűségeitől iszonyal fordulunk el, de hitelt adunk még ma is a historia babonás írójának, hogy az ilyen nagy megrázkódásokra szükség van olykoron.

Mit rejt méhében az idő most, ma, midőn a sirály-madarak észvesztetten röpködnek a hánykódó hullámok fölött? Mit érünk el az ijesztő dreadnoughtok és az újra öntött acélágyúk rettentő táborával? Talán kiszorítjuk a tengert medréből és fegyverrel borítunk minden embert, akiben van annyi erő, hogy kezét fölemelhetné felebarátja ellen. Talán akkor fog megkezdődni a világbéke, amikor kitör a bellum omnium contra omnes?

Valami nagy dolognak kell történni nem sokára, mert nemesak a császárok, a polgárok is kongresszusokra gyűlnek, mert amilyen erősen érzik amazok, hogy az egész

* Az Unitárius Theológiai Intézet megnyitására 1912. évi szeptember 12-én tartott előadás.

egyért s egy az egészért, éppen olyan rettenthellen bátor hangon kiáltják ezek: jogot a népnek! A népnek, tehát az embernek, tehát mindenkinek, mert ha az új jelszó: általános egyenlőség, általános jog nem azt jelenti, hogy azt, ami megvan védem, azt, ami nincs meg, követelem és megadom, akkor ismét csak a bellum omnium contra omnes következik.

Az új világnézetek: a humanizmus, szociálizmus, anarchizmus, kommunizmus és a többi új jelszavak alatt folyó elvi, eszmei és pozitív harcok hangosan követelik maguk számára a figyelmet. El sem kerülhetjük. De én ezúttal a jövőbe tekintek, s ezért megvilágítom a múltat, mert *historia est magister vitae*.

Tájékoztatni akarom a lelkeszi pályára készülő ifjúságot és mindenkit, aki barátja a békességnek, azokat is, akik barátjai a háborúnak, azokról a gyönyörűen nagyszerű tettekről, amelyekben a lélek ereje és a szív bátorsága nem az emberek, nem is az ellenfelek, vagy ellenségek legyőzésében, hanem a béke megteremtésében találta dicsőségét. Figyelmeztetni akarom, hogy a mostani és a jövő idő lekipásztorának is vitézkednie kell, hogy minden gonosz indulatot elfojtson, legyőzzön és kiírtson, s a lelkek békességét megteremtse. Fölkakarom világosítani arról, amit mások tettek, arról is, amit unitárius hitbeli elődeink. Meg akarom nyerni Önöket egy unitárius, egy magyar üdvhadsereg számára tiszteknek és vezéreknek. Fölmutatok egy pár lelkesítő példát, és szemök elébe tárom a világbéke nagy, krisztusi, s talán bátran mondhatom, isteni eszméjét.

Megakarom éreztetni ifjú szívökkel, hogy az embernek teremtenie lehet, teremtenie kell. A hitköltészet, sőt a tudomány is zürzavart, betöltetlen űrt lát a mélységben és magasságban, az elemek háborúját, s akkor jeleníti meg az Istent. Amilyen bizonyos, hogy Isten szavára lett világosság, lett élet, és megtelt a föld mindennel, ami «olyan jó» volt, éppen olyan bizonyos az is, hogy ami rossz még van az emberek között, az emberek miatt, az is rendre elenyészik s helyébe megteremtődik a jó, az igaz. Ebből a teremtő munkából első helyen a lelkek

pásztorainak kell kivenni részöket. Önök, akik most lépnek a pályára, szerencsésnek érezhetik magukat, hogy elődeiknek nagy serege készítette elő a talajt, egyengette az ösvényt ama nagy messiási időre, amikor léssen békeség a földön a jóakarató emberek között. Önök a húszadik száz új forradalmi kiállítását: le a fegyverekkel, legyen béke és egyenlőség, éppen olyan közel fogják bocsátani szívékhöz, mint azt, amire a biblia tanítja: legyen világosság. Ezt az Isten parancsolta és lőn világosság! Azt az ember parancsolja és lenni fog békeség.

Önök leendő unitárius lelkészek büszkének érezhetik magukat, hogy éppen hitelődek jártak elől a béke fehér lobogóival. Sajnos, nem annyira hazánkban, hanem inkább külföldön. A mi nemzetünk, mintha csatamezőn született volna, soha sem volt abban a szerencsés helyzetben, hogy fiai és leányai a béke pálmáját növelhesék kertjükben. A székely leány a virágot azért növelte ablaka alatt, hogy a legénynek legyen mit legyen kalapja mellé, mert:

*Ugy mennek a halál elébe ők,
Amint más ember megjegzőre mén.
Virágokat tűznek kalapjaik
Mellé s dalolnak a harc mezején.*

Nálunk a vérmezőkön termett a legszebb virág, s a legdicőbb győzelem. Ilyen a magyar, de mi mint az evangélium hirdetői, reménykedő szívvel hirdetjük, hogy a mult példáit immár a békés munkában való intézkedésre tartjuk lelkesítőknak.

Meggyőződésem mindig az volt, hogy a lelkésznek s különösen az unitárius lelkésznek, a béke apostolaképpen kell körül járnia. Egyik régibb keletű keresztény vallás fölfogása sem áll a béke szolgálatában oly teljesen, mint az unitáriusé. Az összes keresztény vallások sarkpontja a Krisztustan. Mindenik egyház a Jézus ártatlanul kiontott vére bűnmosó erejében keresi és találja a lelki üdvösséget, mind a jelen, mind a jövő életben. Az unitárius vallás fölfogása szerint érező és gondolkozó ember a Jézus halálát az emberi féktelen vad indulat pusz-

tító kitörésének tekinti. A gyűlöletből táplálkozó felekezeti elfogultság, a faji hajlam, a tekintélyt féltő zsidópapig, csak a kiontott vérben, a megtört életpályában és a töviskoszorúval megsebzett fő elnémulásában kapott elégtételt. Ilyenre a Jézus igaz követőjének szüksége nincsen, sőt éppen azért, mert ez lehetséges volt, vele szemben, aki mindenekkel jól tett, aki megbocsátott ellenségének nemcsak hétszer, hanem hetvenhétszer is, a mai kor lelkipásztorának minden erővel és igyekezettel arra kell törekednie, hogy ez a hamis elmélet is törültesse ki a többi után, amelyek miatt — sajnos — a vallás nevében s legtöbbször az egyház tekintélyével fedezve, borzasztó pusztítások vitettek véghez az emberek között.

Miután ilyen messze menő célt látok a lelkész előtt az ember, s tehát az egész emberiség javára, ezt az alkalmat fölhasználok tájékozásukra s az időhöz és az alkalomhoz mért terjedelemben megmutatom:

1. Mit tanít a biblia a békéről?

2. Rámutatok a béke kérdése fejlődésére.

3. Ismertetem az unitárusok közreműködését.

4. Kijelölöm az irányokat és irányelveket, melyek szerint a lelkészeknek szolgálniuk kell ezt a szent ügyet.

I. A *biblia* a békesség hirdetőjévé csak akkor lett, amikor a háború ideje lejárt s az elesettek vérének párája: a kiszenvedettek lelke engeszteléseért föl szállt az égbe. Más szóval, a biblia tudósítása szerint a honfoglalást megelőzőleg időtlen időken át háború dúlt az emberek fiai között. Hogy csak a legismeretesebb adatokra mutassak rá: a Káin és Ábel küzdelme a testvérnépek harcainak vallásos színezettel megrajzolt tragédiája. Élénken mutatja, hogy nemcsak az emberek, hanem az istenek sem tudnak ellenni vérontás nélkül. Izrael népe, a kis állam, s illetőleg államok főmállásának négyszáz esztendeje a legvadabb testvérgyilkolások változatos láncolata. Gileád gonoszlevők városa, vérrel van bemoeskolva. És miképen tolvajok leselkednek, úgy tesz a papok szövetkezete: gyilkolnak a sikemi úton; bizony gonosz dolgokat cselekesznek. (Hos. 6, 8, 9.) Ha tízezer törvényt írnék is elébe, idegennek tekintenék azokat. (Hos. 8₁₂.)

Pere van Jahvehnek Judával s megbünteti Jakobot az ő utai szerint. Cselekedetei szerint fizet meg neki. (Hos. 12₂.) Meglakolt Samaria, mert dacolt az ő Istenével. Fegyver által hullanak, csecsemőik földhöz veretnek és terhes asszonyok kettő vágatnak. (Hos. 14₂.)

Tehát a népnek nemcsak önmagával, testvérével, királyával, hanem istenével is harca van. Már pedig az istentelenség nincsen békessége a földön. (Ézs. 48₂₂, 57₂₁.) Ez a fölfogás uralja mindazokat a hazafiakat, akik a nemzet főnnállását a nép tiszta életétől és a nemzeti választott Isten hatalmától tették függővé. Itt a tágasabb értelemben vett békének nyomára is vajmi nehéz volna akadni.

A béke szava a társas érintkezésben jelentkezik először. A közember, a jámbor polgár mindig óhajtotta a békét s egy ideig minden vagyona, az élete, az egészsége, az ereje, jólléte volt. A míg nem tudott állandó és biztos hajlékhoz, hazához jutni, addig találkozáskor azzal üdvözölte a másikat: légy ép, légy egész, légy egészséges, légy békében, béke veled. Csak később emelkedik a békeség, a háború ellentéte általánosabb fogalmára.

A végső pusztulást és fogságot hirdető Jeremiás már gúnyolódik a néppel, a prófétaival, a pappal és mindenkivel, hogy midőn hazugsággal akarják gyógyítani népem leányának romlását, ugyanakkor kiáltozzák: békesség, békesség, holott jól tudhatnák, hogy nincs békesség. (Jer. 6₁₄.)

A békesség gondolata és a békesség várása, keresése akkor kezdődött, amikor semmi pozitív biztosítéka nem volt kezökben.

Csak a fogság kínszenvedései között ébred föl a vágyakozás olyas valami után, ami még nem volt, amikor a Jahveh félelmének lelke lesz a bölcsességnek, értelemnek és hatalomnak lelke, amikor a gyengéket igazságbar itéli, és tökéletességben bíraskodik a föld szegényei felett, amikor lakozik a farkas a báránnyal, a párduc a kecskefiúval fekszik, a borju és oroszánkölyök s a barom együtt lesznek és egy kis gyermek őrzi azokat. (Ézs. 11₂ sk.)

Ez a békességnek utopisztikus, biblia-theologiai nyelven, messiási reménysége. Olyas valami, amiért mindig sóhajtozni kell, de amit nem lehet utólréni a közönséges

életben, hanem csak a Messiás országában, ahol léssen egy akol és egy pásztor.

Az új testamentum fölfogása szerint már jóval közelebb van a békesség országa, mert Isten a békességnek istene (Rom. 15₃₃, 16₂₀); ő békességnek és szeretetnek istene (2 kor. 13₁₁), aki megszenteli a benne bízókat. (Thes. I. 5₂₃.)

A János evangéliuma már ismét utopisztikus értelemben fogja föl és a Jézust, az eltávozót, imígy szólaltatja meg: békességet hagyok néktek, az én békességemet adom néktek. Nem úgy adom, mint a világ adja. Ne nyugtalanodjék a ti szívetek, se ne féljen! Békességetek legyen én bennem. E világon nyomoruságotok léssen, de bízatok, én meggyőztem a világot. (Ján. 14₂₇, 16₃₃.)

Semmi kétség! Jézus nem merte azzal biztatni tanítványait, hogy a világon a békesség megtalálható. Ő Jézus, a hűséges tanítvány hite szerint, egyedül meggyőzte a világot, mert ő Krisztus, ő Messiás volt. Ő boldog volt és legszebb beszédében boldogoknak mondta a békességre igyekezőket, mert ők az Isten fiainak mondatnak, de nem merte kimondani, hogy a békesség megvalósul itt a földön, mert jól látta, tudta, hogy a napok gonoszak, mert az emberek inkább szeretik atyjokat, anyjokat, mint őt, a mestert, mert az emberek félnek fölvenni a keresztiét és úgy követni őt.

Mégis a Jézus evangéliuma a békesség legelső kiáltványa, mert önmegtagadást, a harag, gyűlölet és boszu kiirtását, s a határtalan megbocsátást hirdeti. Bocsáss meg felebarátodnak, nemcsak hétszer, hanem hetvenhét-szer is.

Minden békességnek föltétele a megbocsátás. A tiszta, a könyörülő, a szelid, az irgalmas szív meg tud bocsátani. Ha megbocsátjátok az embereknek a vétkeiket, megbocsátja néktek is a ti mennyei atyátok. Szép és ható erkölcsi elvek, de hogy megvalósulásuk mily nehéz, a keresztény egyház múltja nagyon hatékonyan igazolja.

II. *A béke eszméje a keresztény egyházakban* nehezen terjedt.

A legújabb időkig csak néhány kísérletezés történt csekély eredménnyel.

Első kísérletnek vehetjük az aquitaniai püspöki karnak a clermonti zsinaton hozott tilalmát a nagyon elharapódzott perlekedés korlátozására a XI-ik százban. Elrendelik száműzetés terhe alatt, hogy senki ne merészkedjék valaki ellen peres követeléssel lépni föl szerdán estvétől vasárnap hajnalig. Azután kiterjesztették a nagyobból kezdetétől pünköst után nyolc napig és az adventi napokra. (Treuga Dei. Pax Dei.)

Nagyobb figyelmet érdemlő lépéssel csak a XVIII-ik százban találkozunk. Grotius Hugó a háború és a béke viszonyát tárgyalja egyik művében (De jure belli et pacis), amely 1625-ben jelent meg. Penn Vilmosnak munkálkodása sokkal jelentékenyebb, mert ő a lelkiismeret szabadságát vette alapul, s erre fektette elméletét a polgári és világszabadság ügyében. Északamerikában a nevéből nevezett államban gyakorlatilag is keresztülvitte az állam alkotmányában. Az Egyesült Államok ennek a szerencsés kezdeményezésnek nagyon sokat köszönnek. Későbbi kialakulásuknak ez volt az alapja.

A további kísérletek jobbára az elmélet körében maradtak, de a XVIII-ik százban az eszme már kezd általános jelleget öltetni, főleg a Castel Károly apát nagy munkája hatása alatt. (1713.) Az apát eszméjét Rousseau és Kant népszerűsítette. Kant tudta és bevallotta, hogy a nagy kérdés tárgyalása egyelőre csak elméleti jellegű, de bitte, hogy az idő kedvezni fog ennek is, mint sok más nagy eszmének, a mi egyelőre csak utopiának tetszett.

Egy egész száz esztendő alatt, vagyis a XVIII-ik száz közepétől a XIX-ik közepéig inkább csak a bölcselekedők foglalkoztak vele. A lélek világában, a tökéletes eszme: Isten körében lehetségesnek képzele a békét az, aki ebbe a világba bele tud helyezni mindent, de az élet mindennapi küzdelmeiben ide-oda hanyatott ember pesszimista és nem tud hinni a megvalósulásában annak, amit leginkább óhajl, mert ő mindenütt a háborút látja, annak a csapásait szenvedti. Bizonyos babonás félelem rabláncait hordozza legtöbb ember lelke, részint azért, mert nemcsak magában érezi, de másoktól is szünetlenül hallja, hogy csak a jó sorstól várhatni valamit, mert az ember

egymagában nem tud célt érni. A sorsnak szövetségese a gonosz szellem, s az Isten, vagyis a jó szellem nem áll segítségére, mivel nem érdemli meg bűnei miatt. Ilyen gondolkozás mellett soha semmi célt nem lehetett volna megvalósítani.

A világbéke eszméje csak ott és akkor verhet állandó gyökeret, ahol bíznak az ember erkölcsi tehetségében. A ki nem hiszi, hogy az ember a tökéletesedés útján halad, a ki nem reméli, hogy az emberek alap-hajlandóságuknál fogva a jót kedvelik, a rosszal gyűlölik és kerülnek, nem hiszi azt sem, hogy erőszak nélkül fönn tartható a békés rend, biztosítható a nyugodt termelő munka. Az Istentől és az emberről szóló unitárius hittani felfogás mindig kedvezett ennek a hajlandóságnak, s mihelyt a XIX-ik százban élhettek a szólás szabadságával, azonnal fölléptek a béke apostolai gyanánt. Ezen a téren a bátor vezér szerepét vitték.

III. Az *unitáriusok közreműködése* akkor kezdődött, a mikor a civilizáltak gondolt Európát a nagy Napoleon emberirtó hadjáratai fölforgatták és vértengerré tették. Még nem nyelte volt el a föld a legjobbak, Franciaország virágai szívének drága vérét, midőn egy nagyon szerény unitárius lelkes, Channing Ellery Vilmos, 1816-ban Bostonban, a különböző szabadelvű egyházak lelkeszei előtt fölemeli a béke fehér lobogóját. Elhatározta, hogy lelkesztársainak szívekre köti azt a köteleességet, hogy kitartóan törekedjenek a barbár időknek e hirtvány emlékét, a háborút, a kereszténység elveinek ezt a legdurvább meggyalázását megsemmisíteni. Egyetlen gonosztevőnek kivégeztetése leverőleg hat a kedélyre és az emberszeretet abban fáradozik, hogy a halálos büntetés helyébe a büntetés szelidebb nemét hozza be. De az emberi jóindulat még alig mutatott némi törekvést arra, hogy a csatáknak ama számtalan áldozatait, akik a halál áldozati oltárán elvérzenek, a hirtelen és korai halál elől elragadja. (Channing válogatott művei V. 95. stb.)

Megokoltnak látja a háború nyomorait és bűneit az emberek elébe tárni. A csatátra visszi hallgatóit, az élő szó erős vonásaival — akár mintha Vereschagin festő-

művész — rajzolja elejökbe a megcsonkított, emberi alakjoktól megfosztott, eltorzított ifjú katonák hulláival terített csatatért. Hörgésüket hallja, látja, mint kapkodnak iszonyú fájdalmukban a megváltó halál árnya után. Az igazság keze a vétkessel egy csapással elbánik, de a háboru áldozatain senki sem könyörül. Csak a ragadozó madarak, a vadállatok és az ezeknél is kegyetlenebb emberhiénák: a rablók érdeklődnek irántok azért, hogy a haldoklóknak még meleg hulláját szétmarcangolják, vagy kifosszák.

Terjedelmes fejtegetéséből egy pár irányeszmét kiemelek. Oly államban, amelyben a katonai osztálynak elsőség adatik, a szabadság nem lehet állandó. A háborúnak természetében fekszik az a lörekvés, hogy vég nélkül szaporodjék és állandó legyen. Azzal a vérrel táplálkozik és erősíti magát, amelyet kiont. A figyelem az elesettek halmazától, a győzelmes hadvezérre fordul, aki borzasztó nyugalommal intézi a csata rohamait. Azt a pusztulást, amelyet hátrahagy, hatalmának bámulatában egészen elfeledik. Fonják számára a virágkoszorúkat, készílik a diadalíveket. A háború embereinek így adóznak, de a békeszerető uralkodót csak szelid örömdüvözzettel fogadják.

A háború okai Channing szerint: az álhazafiság, a háborúban szerzett érdemek túlzott bámulása és az ifjúkorban az iskolában a háborúról szerzett hiányos és hibás benyomások. A háboru vidám, tündöklő köntösbe van öltöztetve. A hódító tettei mámorban ringatnak. A háboru életteljes mozgékony mulatságnak tetszik, mely az ifjúságot leginkább gyönyörködteti.

Channing szerint a háború kiváló okai erkölcsi természetűek, melyeket az emberi becsületről és dicsőségről való helytelen fogalmakra lehet vissza vezetni, tehát a háboru megszüntetése is erkölcsi eszközökkel érhető el.

Egyik főtétele: a háború egyáltalában nem engedhető meg, azt a kereszténység tiltja.

A másik, hogy az emberekből irtsuk ki a hamis elveket és fogalmakat, astromoljuk a szenvedélyeket s egyben neveljük erkölcsi érzelmeiket. A dicsőségnek és vitézség-

nek adjuk újabb értelmezését. Az igaz nemességet és szellemi dicsőségét tárjuk az ifjúság elébè.

Irtózatossá válik az az, hogy a háború megszabadítja az államot erkölestelen, megromlott tagjaitól, holott éppen ellenkezöleg a jobbaktól fosztja meg s a hitvány, söpredék népet szabadítja föl a tulkapásra.

Napoleonról Channing erősen elítélöleg szólott, mert az ő nagy vitézi erényei az emberi legnemesebb hajlamokkal ellenkeztek és a békének megsemmisítöi lettek. A Napoleon bámulói nagy táborát látta és csodálkozva szemlélte, hogy ilyenek még szabad országban is vannak. Az ő szelid krisztusi lelkét bántotta, hogy a társadalom még mindig nem ébred föl, nem telik el azzal a mély utálattal, amely megilletné azt, aki az emberiség nagy részét jogaitól megrabolta és rabláncokkal megterhelte. Ha az emberiség igazán érezné e vétkek súlyát, «kitörölhetlen gyálaszat bélyegét nyomná a bitorlóra.»

Channing, a keresztény reformátor, az erkölesi és vallási érzésre támaszkodik. Ha nem is érte el azt, hogy a nagyhatalmak a katonai fegyver helyett, a polgári erényekre támaszkodjanak, elérte azt, hogy a felebaráti jótekonyság és keresztényi emberszeretet fölébredett és a humanus intézmények, a gyöngék, szegények és tehetetlenek védövárai, közkórházak, könyvtárak, olvasótermek, rohamos gyorsasággal kezdetek épülni. Channing óta az Egyesült Államok csak egy belháborút láttak s az is az emberi jogokért, a rabszolgaság eltörléseért folyt, egy külháborút, a Filippi szigetek ellen, amelynek szintén nem a hatalomvágy s nem is annyira vagyoni érdek, mint inkább a szigetek békés beléletének és szabadságának a helyreállítása volt céljuk.

Channing remek dolgozatai rendkívül nagy sikert értek el hazájában és külföldön is. Magyarországon már negyven éve közkézen forognak és hirdelik a békességet és a krisztusi szellemet.

A béke apostolainak figyelmébe ajánljuk, hogy Channinget megelőzte egy másik unilárius lelkész Worcester Noah, akil «a béke apostolának» szoktak volt nevezni. Midőn 1812-ben Nagybrittánia és az Egyesült Államok a

második háborúra készültek, Worcester hatalmas predikációban mutatta ki, hogy a háború csak kárral jár. 1814-ben egy kis könyvben hívta föl a világ figyelmét a nagy kérdésre. A könyv idegen nyelveken is megjelent és világszerte nagy hatást gyakorolt a lelkekre. Indítványozta, hogy egy nemzetközi bíróság szerveztessék. Az ő buzgólkodása szülte az első Béke Társaságot 1815. dec. 28-án Massachusetts államban, (Massachusetts Peace Society) s könyvének hatása alatt alakultak, még ezt megelőzőleg Ohio-ban és New-Yorkban. A Worcester Béketársasága bizottságának tagja volt Channing, Lowell a költő, Quincy Josia s több kiváló unitárius. Worcester megindított egy folyóiratot: «A béke barátja» címen. 1829-ig ő szerkesztette és mindent fölhasznált, amivel igazolhatta a háború hátrányait s a béke áldásait. Elismert tény, hogy a béketársulatnak «Channing volt az élete és lelke».

Channing kitűnő barátja és lelkész társa, Dr. Ezra S. Gannett, mondotta: a józan ész, a vallás, az evangélium betűje, mind egybehangzóan tiltakoznak a háború ellen. Őt Channing könyve tette valódi békeemberré. Dr. Alger szerint «mind hiáb'ba való kísérlet a háborúval együtt járó nyomor és kegyetlenségről megfelelő fogalmat alkotni. «Ennek a rettentő képe és nagysága túlszárnyal minden képzeletet és úgy hat, mint egy iszonyu álom.»

Az unitárius hitet valló politikusok között is igen sokan voltak, akik a béke barátai és a háború határozott ellenségei gyanánt szerepeltek. Curtis W. György mondotta: «a mi korunkban nem lehet olyan béke amely nem tiszteletreméltó, sem olyan háború, amely tiszteletre méltó. A nemzet igazi becsülete csak az igazságos cselekedetekben és a nép boldogságában áll, mindezek pedig ellenkeznek a háborúval».

Howe W. Julia, a csak nem régen elhunyt kitűnő költőné, hatalmas mozgalmat indított a béke érdekében 1870-ben a francia-német háború alkalmával. Az anyai méltóság érzete parancsolta neki, hogy szavát fölemelje nővérei között mindenhol, az egész világon. Francia, spanyol, német, olasz és svéd nyelveken bocsátotta ki szavát. Békegyűlésre hívta össze a nőket s miután kettől si-

kerrel vezetett New-Yorkban, átment Angliába, sőt Párisba is. Két évig folytatta európai munkáját. Londonban előadásokat tartott s végül a siker koszorújával vonult vissza hazájába. 1907-ben lelkesülve írja: életem célja volt a világ nőinek szervezése a háborúval szemben. Ezt a nők magasabb rendű oktatásával és társaságokba bevonásával kívántam elérni. Az a női nemes hadsereg, amelyet álmotlam s amelyhez intéztem szózatomat, immár megvalósult.

Howe Juliával egyidejűleg jelent meg a békeeszme haremzején egy lümenényes alak, egy nagy emberbarát, akil csak azért nem nevezhetünk Krisztusnak, mivel a kereszténység ezt a jelzőt a Názáreti számára foglalta le, de minden gondolata, minden cselekedete, minden eszméje és minden szava olyan volt, amelyet a XIX-ik száz fölkenntjei között is csak az mondhatott el oly hatással és annyiszor, aki értette és akarta is, hogy a Jézusnak igaz és hű követője legyen.

D. Hale Everett Edwardról szölok. Unitárius lelkész volt Bostonban. Ezerek hallgatlák szószéki beszédeit. Nem eshetett meg egyházi vagy vallási gyűlés anélkül, hogy a «nagy öreget» ne kívánták volna hallani. Az Egyesült Államok azzal tisztelték meg a 90 évet élt csodálatos lelkészt, hogy a senatus, a legfőbb állami testület papjává hívták meg. Lelkipásztori munkássága elbeszélésére órák és napok kellenének, de sem ez, sem philantropikus működése, melyben igazán olyanokat mivelt, amiket csak egy megváltó lélek ér utól, nem olyan nagyjelentésűek, mint az a munka, amilt a világbéke érdekében kifejtett élete utolsó húsz esztendeje alatt.

Aki a világbékeért lelkesedni tud, megérti Dr. Halet s méltányolni fogja, ha ezen a helyen legalább is halvány vonásokban rámutatok, mit vihet ki «nemes szívláng alatt, az elszántság hatalma és az ércakarát.»

Dr. Hale 1871-ben, amikor a német-francia háborúk ontották az emberek vérét, tehát Howe asszonnyal egyidejűleg, bocsátotta ki először lelke villámain, nem azért, hogy romboljon, hanem azért, hogy tisztítsa meg a levegőt az emberek, sőt az egész világ szeme előtt attól a füsttől és

zürzavartól, amivel a háború fegyverei és patkói megtöltöttek. Hogy mily nagyot gondolt s mily merészet akart, mutatja a cím, melylyel első cikkét ellátta: «Európa egyesült államai». Arra a nagy eszmére támaszkodott, amelyet — tévesen — IV. Henriknek tulajdonítottak, hogy a világbékét meg lehet valósítani. Gondolta, hogy talán akadni fog Európában egy nagy és bátor ember, aki főlemeli szavát a sok vérontás és irtózatot pusztítás ellen. Az Amerikai Egyesült Államokat készíti elő a nagy eseményre. «Ha az a nagy férfi, bárki legyen is, kimondja a nagy szót és kibocsátja terveit a nagy összhang megteremtésére, a mi országunk, amely máris olyan sokat tett ezen a téren, nem tehetne-e többet bármelyik országnál, hogy megvalósuljon a magasztos eszme? Államférfiaink előtt, politikánkban, nemzetközi tudományunkban ma nincsen olyan nemes, sőt nincsen olyan nagyértékű tárgy, mint hogy egy nagyszabású történelmi mozzanat megteremtésével biztosítsuk a kereszténység államai között a békét».

Ezt az eszmét soha sem adta föl, de különösen a XIX-ik száz utolsó 15 évében fordította rá hatalmas lelke erejét. Miután Amerikában immár meg volt szilárdulva a béke eszméje, azt akarta elérni, hogy segítsék a világszövetség létrejöttét. Az volt kedvelt eszméje, hogy egy «Állandó békebiróság» szerveztessék. Minden esztendőben többször és több alkalommal predikált a béke mellett. 1889-ben, midőn a nagy Washington elnökké választása száz éves fordulóját ünnepelték, Hale, Washington városban a «XX-ik száz» cím alatt prédikált és kimondotta a nevezetes szavakat: a XX-ik száz a béke fejedelme szavait a nemzetközi életre fogja alkalmazni. Az államférfiak bölcsessége ki fogja találni a nagyszerű megoldást s a katonaság és a nép örömujjongással fogja elfogadni. Nem valamely háború után fog kezdődni, hanem a béke idejében. A hat nagy hatalom valamelyike fogja indítványozni... Ez a nemzet (az Egyesült Államokra gondolt), azt fogja a többi hatalmak elébe terjeszteni, hogy mindenik jelöljön ki egy világhírű jogtudóst, aki a többi öttel együtt, megalkotja a legnagyobb tekintélyű legfőbb biróságot.

Mindent el fognak követni, hogy e bíróságnak meg legyen a tisztelése és becsülése a világ előtt.» Mindaz, amit Dr. Hale 1889-ben részletesen kifejtett egy templomi beszédben, lassanként valósággal megtörtént és törvénybe is foglaltatott. De mielőtt e nagy világsoda bekövetkezett volna, Dr. Hale szüntelen folytatta a buzdító, sőt izgató munkáját. Amerikában szervezték a béke kongresszust. Belevonták az összes államokat. 1895-től kezdve évről-évre megtartották a békekonferenciákat, melyeken Dr. Hale állandóan részt vett. Lángoló beszédei (Mohonk Addresses 1910) a békemozgalom gyöngyei. Már 1895-ben határozzák az ő indítványára, hogy a konferencia elnöke hívja föl Ausztria, Anglia, Franciaország, Német- és Oroszország kormányait, hogy egyesüljenek az Egyesült Államokkal egy legfelsőbb állandó bíróság szervezésére, amelynek elejébe terjesztendőek lesznek időről-időre azok a kérdések, amelyek a hatalmak között fölmerültek.

Az volt a terve, hogy az állandó bíróság időről-időre összejön a világ különböző városaiban. Meg volt győződve, hogy határozatainak ellenállhatatlan nagy súlya lenne.

Ugyanakkor megindult a mozgalom, hogy az Egyesült Államok és Nagybritánia lépjenek szövetségre. Az első kísérlet 1897-ben nem sikerült. Dr. Hale a mohonki konferencián indítványt fogadtat el, melyben az Egyesült államok népe nevében sajnálatukat fejezik ki és sürgetik, hogy a kísérletezés tovább folytattassék, sőt vonják be Franciaországot, Dániát, Németországot, Ausztriát, Belgiumot, Olaszországot és Svájcot.

Nagybritánia és az Egyesült Államok megkötötték a szövetséget, de az már az orosz cár dicsősége volt, hogy a hágai békekonferencia létrejött. 1889-ben II. Miklós cár a hatalmakhoz levelet intézett, melyben ugyanazt fejezi ki, amit az idealista apostoloktól már száz éve hallunk: «Az egyetemes béke fenntartása és az összes nemzeteket sújtó túlzott fegyverkezések lehető csökkentése a mai viszonyok közepette az egész világ részére oly nagy feladat, melyre valamennyi kormány törekvéseinek irányulnia kellene».

Ugyanazon vonalon haladnak, amelyet Dr. Hale mu-

talott. Szervezni akarták az állandó nemzetközi választott bíróságot.

Említésre méltó, hogy a cár felhívására egy unitárius egyházközség (Ohioból) küldötte meg az első üdvözlést. Dr. Hale így nyilatkozott: Olyan volt a hatás, mint a mikor felhőtlen tiszta égről sujt le a villám, midőn aug. 24-én a világ meghallotta, hogy a cár levelet intézett az államokhoz a béke megóvása érdekében». A béke izig-vérig lelkes apostola most már hiszi, hogy a legcinikusabb közember is észretér s állálja, hogy a békemozgalom a világ legfontosabb eseménye. Neki joga volt ujjongani, mert ő már tízenhárom államot járt be, hirdetni a nagy eszmét. Éles gúnyjal emlékezik vissza, hogy mindenütt csak az apró verebek csiripoltak ellene, mert a gondolkozó és iránytadó emberek mindig és mindenütt helyeselték, óhajtották megvalósítását.

Minek köszöni az Egyesült Államok Amerikája, hogy a világ legerősebb és leggazdagabb birodalma lett? Annak, hogy már 1789-ben megegyezett 13 állam, hogy peres ügyeiket egy állandó bíróság elébe viszik. Ennek köszönhették, hogy a polgári háború egyetlen belháborújok volt.

Ez az ideálista lelkész jó idővel halála előtt a következő emlékezetes szavakat mondotta: «Ha háborúra készülsz, meg fogod kapni és ha békére készülsz, meg fogod kapni azt is s mennyivel olcsóbb és érdekesebb dolog békére készülni, mint háborúra. Nemsokára szégyene lesz bármely mivelt államnak, ha hadügyi államtitkára lesz s nem lesz békeügyi. Nagy megnyugvására szolgált, hogy Taft a mostani elnök (1912), amikor hadügyi államtitkár volt, kifejezte mennyire nem tetszett neki ez a cím. Örvendetes, hogy Angliában a «Hadügyi osztály» helyébe «a nemzet-védelmi osztály» beállítását tervezték.

Számtalan jó ügyben lett a Dr. Hale neve irányt jelölő és lelkesedést ébresztő vezető név, de -- életrajz-írója, E. D. Mead szerint -- semmi sem szerzett neki nagyobb dicsőséget, mint az a husz évi nemes harc, amelylyel megakartta győzni a világot arról, hogy a béke nemesak szükséges, hanem lehetséges is.

Dr. Halenek Angliában igazi hasonmása volt a béke szolgálatában Stead író és hírlapíró, aki a Titanic katasztrófájának lett áldozata a jelen év tavaszán. Fejedelmet megillető országos fájdalommal és részvéttel emlékeztek meg róla, mert hazájában életében lelki-lesti ereje legjavából árasztotta szét a szép és lelkesítő gondolatokat.

Élete és gondolatai az ifjuságnak irányítóul, felnőtteknek például szolgálhatnak most és még hosszú évek múlásával is. Csak egy pár irányeszméjére mutatunk rá.

«Egész életemben szenvedélyes hirdetője voltam a békének, nem annyira azért, mintha ettől vártam volna a bajok végleges megszüntetését, hanem mert olyan eszményi célnak tekintetem, amely nagyon elősegíti az európai Egyesült Államok megteremtését. Ő is egy fő bíróságra kívánta bízni a fölvetendő ügyek elintézését.

Steadnak a munkássága azért érdekel minket kiválóképpen, mert Európának minden nevezetesebb újabb mozzanatában részt vett irányadó véleményével és izgatásával. Szerinte nem a haderő eltörlése a főcél, hanem ennek az erőnek a törvény oltalmára és az anarkia elnyomására fölhasználása. Az európai koncert érdekében senki sem írt többet. A törökökkel szemben a 70-es években az európai nagyhatalmak erejét arra igyekezett irányítani, hogy a művelődés követelményeinek megfelelően járjanak el alattvalóikkal. Gladstonet ő bírta rá, hogy Beaconsfield meggátolja az Oroszország mellett a törökök elleni föllépésben. Az afrikai rabszolga népek felszabadítása és békés fejlődése érdekében hatalmas és sikeres munkát fejtett ki.

Dr. Hale-lel egy irányban haladva küzdött az angol nyelvű népek egyesítésére, ami aztán a békeszövetségre vezetett.

Ha egyébiránt nem is, de azért Magyarország és az egész Európa hálájára érdemes, hogy amikor Boulanger Európát egy világháború veszedelmével fenyegette, Stead elutazott III. Sándor cárhoz és a nagy cár Európa békéjének védője lett. Ázsia békéjét is ily módon biztosította azaz, hogy a két nagyhatalom Anglia és Oroszország között az ellentéteket békés kiegyenlítésre segítette. Hasonlóan

szép szerepe volt Délafrikában, de sajnos nem sikerült legyőzni a Jingoismust és kilört a kegyetlen bur háború.

1898-ban, midőn a cár kibocsátotta békekiáltványát, Stead is mint Hale, halártalan örömben volt, és most már még nagyobb erővel s több reménységgel folytatta munkáját. Résztvett abban az országos mozgalomban, a melynek jelszava volt az afrikai háboru alatt: *«Szüntesd meg a háborút!»*

1907-ben a hágai konferenciát megelőzőleg óriás munkát fejtett ki, hogy a hatalmak hozzájáruljanak ahhoz, hogy minden állam köteleztessék béke-budget készítésére, továbbá, hogy minden államot, amely a béke-bíróság kikerülésével háborút kezd, interdictum alá kell vetni. Európa összes nagy államait beulazta, Budapestet sem kerülve ki, hogy az államfőkkel értekezzen. A kisebb államok örömezt csallakoztak, de Ausztria és Németország hallani sem akartak róla.

Midőn a hágai konferencián azt hallotta, hogy a tanácskozások eredménye csekély voltát azzal okolták meg, hogy a népek közhangulata nincs elkészülve a békére, indítványozta, hogy a konferencia küldje ki 12 tagját, hadd járják be a világot és informálják a népet. A Nobeldíjat akarta erre a célra fölhasználni, de nem vihette keresztül az eszmét közbejött akadály (fia halála) miatt. 1911-ben a török-olasz háboru ellen tett kísérletet. Kétszer utazott Konstantinápolyba és követelte, hogy vigyék béke-bíróság elébe az ügyet. Megegyezésre jutott. A törökök követséget szerveztek Európa államaihoz. Stead Angliát megnyerte, de azalatt kitört a marokkói zavar és még ma sincs vége az olasz-török pusztításnak. (1912 szept. hó).

Stead egy személyben a legnagyobb ideálista és a legrealisabb politikus volt. Egy francia barátja halála alkalmával azt írta: Stead-et a hírlapírók királyának tekintették. Senki sem érdemelte meg jobban a címét. Minden országból sereglettek hozzá, hogy védje meg igaz ügyöket. Még az uralkodók sem röstelték kikérni tanácsát.

Nevezetes, hogy nagy eszméi megvalósításáért tekintélyes vagyonát is fölláldozta. A hágai konferencia érdekében kifejtett buzgóságát a cár megakartta jutalmazni,

s miután semmi érdemrendet nem fogadott el, költségei megtérítésére gondolt. Visszautasította.

Az ő lelke — írja francia barátja — az isteni és emberinek legszebb visszatükröződése volt. Mindnyájan emlékezünk, hogy a Titanic katasztrófájánál ő irányította a férfiakat arra, hogy a nőket, gyermekeket és gyengéket mentse meg. Maga hősiessen várta be a szörnyű halált.

Egy unitárius vonatkozású, de általános jellegű szép eseményről még szólnom kell egy szót. 1905-ben a genfi nemzetközi vallásügyi konferencia, amely Servet halálát kiengesztelni igyekezett, az amerikai államok elnökét meleg üdvözléssel kereste föl, midőn kieszközölte a Japán és Oroszország közötti békét.

A berlini konferencia (1910), már kijelöli a vallás helyét a békemozgalom körében és készíti az utat. Ez a konferencia előkészítette a föltételeit egy állandó ítélőszéknek, hogy azután a hadiköltségek leszállíttassanak.

Az itt elmondottak csaknem kivétel nélkül mind az unitárius evangélium hatása alatt történtek, tehát az utolsó száz esztendőben dicséretre méltóan kivettük részünket az előkészítő munkából.

Ez rövidbe foglalt halvány képe a világbéke érdekében ez ideig tett kísérleteknek. Sok megkapó és lelkesítő jelenet fordul elő ebben az isteni színjátékban. A hitellent gondolkozóvá, a kételkedőket reménykedővé teszi. Még a közömbös, önző, mának élő fásult lélek is mond legalább ennyit: bizony jó volna, de... De tényleg nagyon messze vagyunk még a világbéke megvalósulásától, mert lám a mi nagyhatalmu egyesült monarchiánk és még hatalmasabb szövetségesünk, Németország nem akar nekünk hallani róla. Az orosz cár a nagy indítvány után lépett háboruba Japánnal, Anglia azóta verte le a burokat, s a hármas szövetség déli tagja a mai napon is háborút folytat Tripolis miatt. Mi pedig bekebeleztük Boszniát és Hercegovinát.

Bizony bőven van még tennivaló. Hol kell kezdeni a nagy munkát? Itthon, magunk között és valahol ketten vagy hárman együtt vagyunk. Más szóval minden-

kinek részt kell venni a nagy és szent munkában. Ha egészen ideális nézőpontból tekintjük a kérdést: mint keresztényeknek hitelveink és erkölceink parancsolják: tedd szabályodat hűvelyébe. Mint polgárok és hazafiak csakis a békétől várhatjuk boldogulásunkat. A háború soha sem volt jó, a béke soha sem volt rossz, ezt mondotta Franklin. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a háború félelme, vagyis a fegyveres béke irtózatossá teszi az áldozatot kíván. Nem is kell, hogy ropogjon a puska, dörögjön az ágyú, életünk, vagyonunk áldozat e kegyetlen moloch oltárán. Nézzünk csak szembe tártongó és mindent elnyelő szörnyű képével. Vérünk elhűl, agyunk működése megáll, olyan mértéktelen és kegyetlen teher az országokon, a népeken, az egész világon.

Tekintsünk végig egy pár adatot. Az európai öt nagy világhatalom hadügyi költsége így áll:

	1811-ben elköltött a hadseregre:	hadi- tengerészetre	Összesen:
Ausztria-Magyarország	367,565.000	68, 655.000	436,220.000
Franciaország	938,160 000	416,430.000	1.354,590 000
Németország	1.019,690.000	572.540.000	1.592,100.000
Nagybritannia	694,000.000	1015,100.000	1 709,100.000
Oroszország	1.328,210.000	270,640.000	1.598,850.000

A hadseregek létszáma békeállapotban:

	Létszám:	Egy főre esik kiadás:
Ausztria-Magyarország	396.600	930 K
Franciaország	582.000	1010 K
Németország	626.000	1630 K
Nagybritannia	262.000	2650 K
Oroszország	1,250.000	1095 K (bizonytalan).

A népességre esik költség fejenként:

Ausztria-Magyarország	8.50
Franciaország	35.—
Németország	24.50
Nagybritannia	38.—
Oroszországban	10.—

A kiadás emelkedése 30 év alatt: 1881—1911.

Ausztria-Magyarország	105,310.000
Franciaország	573,880.000

Németország	1,079,685.000
Nagybrittania	1,077,620.000
Oroszország	1,079,445.000

Az adósság emelkedése 30 év alatt volt:

	1881.	1891.	1901.
Auszt.-Magyarország	8.039,000.000	14,574.380.000	16,099,350.000
	1911.		18,051,945.000
	1911-ben több mint 1881-ben		10,022.945 000
Franciaország	31,432,175.000	" " "	11,570,140.000
Németország	15,120,790,000	" " "	5,901,770.000
Oroszország	22,535,355 000		16,410,355.000

Ma a haditeher 165 %-kal nagyobb, mint ezelőtt 30 évvel:

	Évi kamatfizetés 1911 :	Kifizetett kamat 30 év alatt
Ausztria-Magyarorszáé	722,450.000	17,509,500.000
Franciaország	215,405.000	33,814,725.000
Németország	200,145.000	2,636,325.000
Oroszország	625.790.000	16,932,500.000

A New-York Heralddal azt kérdezzük: melyik emberi agy tudja megmérlegelni egymilliárd nagyságát? Hány ember tudja, hogy a Kr. születése óta alig múlt el több egy millió percnél, s hogy az egész emberiség száma ma is csak mintegy másfélezermillió?

Még csak azt vegyük figyelembe, hogy Ausztria-Magyarország összes vagyonértéke: 125 milliárd korona, az adóssága ennek $\frac{1}{7}$ -e.

Hazánkban a békemozgalom nem régi keletű. 1888-ig vihető vissza, midőn Hodgson Pratl nálunk az első értekezletet tartotta Budapesten. A magyar békeegyesület 1894-ben alakult meg Berzeviczy Albert elnöklete alatt. Jókai Mór tartott beszédet. 1896-ban az interparlamentáris konferenciát Budapesten tartották. Jókai Mór lelkes apostola volt. Szép szónoklataival támogatta. De már jóval előbb megkezdette a propagandát, midőn az Egy az Istenben, az unitárius Manassessel elkerülteti a fegyverfogást. Ezzel bevezette a magyar unitáriusokat is a béke apostolai közé. A mi minden szépért lelkesülő Perczelné Kozma Flóránk ebben is fölemelte szavát.

IV. A *mi teendőink* ezek után könnyen kijelölhetők. Az unitárius lelkészi az evangélium, a keresztyény vallás

szelleme arra kötelezi, hogy alkalmas és alkalmatlan időben a béke hírdetője, apostola s ha kell mártírja legyen.

A főadat szép és háládatos, mert csak jó származik belőle. Könnyű lelkesedni és tenni mellette, mert a családot, az egyházközségeket és a hazát is csak béke idejében lehet szépen és eredményesen vezetni.

A béke szelleme az iskola falai között kell, hogy hajlékot találjon. Csak úgy és akkor számíthatunk a béke diadalára, ha a jövő nemzedékek lelkét megtöltjük azzal a gondolattal, hogy a művelődéssel ki kell szorítani az ember lényéből mindazokat a hajlandóságokat, amelyek az állatias vadság maradványai. A gondolkozást meg kell változtatni, az emberi méltóságot, a becsületet nem a kardtól, sem nem a golyótól kell függővé tenni, hanem a jól iskolázott erkölcsi érzéstől. Nem az a fő, hogy az ejtett sérelmet megtudjuk-e torolni, vagy boszulni, hanem az, hogy a sértést ki tudjuk-e kerülni? A bőlestől meg kell tanulni és az ifjúság vérébe be kell oltani, hogy nem az a nagy, aki le tudja dönteni a várfalakat, hanem az, aki le tudja győzni önmagát.

Az iskolából a társadalomba, onnan a kormányzókhöz és uralkodókhöz, szóval mindenhová a béke üzeneteit kell küldeni és a béke válaszát kell kérni és várni. Ha az iskolák és az egyházak az utóbbi negyven év alatt ilyen irányban elvégezték volna teendőiket, ma nem kellene roskadoznunk a háború félelme miatt vállainkra rakott iszonyú katonai terhek alatt. Mihelyt megváltozik a nép gondolkozása, azonnal tehetetlenné válik a hadvezérek harcias kedve.

Mihelyt fölemeljük a polgári becsület tekintélyét, mihelyt a közfelfogásba átmegy az a tudat, hogy először a polgár, s csak azután a katona, mert minden katona a polgár gyermeke, mihelyt a katona átlátja, hogy ő a haza védelmére és biztonságára van rendelve, hogy ő az élő várfal a polgárok lakóháza körül, tehát hogy egyenesen és kizárólag közszolgálatra van rendelve, azonnal megkezdődik a világbéke munkája ott is, ahol eddig akadályozták.

Vége van már annak, hogy csak harci vitézségért

osszanak érdemeiket. A jól végzett munka után a társadalomban kivívott becsületre kell pályáznia mindenkinek.

A katonai szolgálat rövid idő alatt egészen új jelentőséget fog kapni. Csalódnak, akik azt hiszik, hogy a katonai létszámot és a hadiköltségeket kell emelni.

A XX-ik száz természetes fejlődésénél fogva éppen úgy kifogja lökni testéből ezt az idegen elemet, mint az ép test felszine a beléütődött szálkát, mely nem tartozik lényegéhez, mert ellenkezik természetével.

A világbéke közelg. Önkénteseket toborz seregébe. Magyarországon, s minden országban vannak már szövetségesei. A szerencsés Amerikában *Ginn Edwin* egyedül évenként egy negyedmillió koronát áldoz az eszme terjesztésére és szervezte «A világbéke alapítványát», (World Peace Foundation), amelyhez *Carnegie* ötvenmillió koronával járult, s közelebbről *Mead Edwin* a keleti országokat beútaztatta s hatalmas agitációt fejtett ki a szent eszme mellett.

Egyházi Főtanácsunk 1910-ben (109. jk. sz.) kimondta, hogy a béke érdekében szükségesnek tartja, hogy szószékeinkről is hirdettessék, s a béke érdekében támogatását szives készséggel följajánlotta.

Miután Magyarországon kitűnő harcosai vannak már Berzeviczy Albert, Apponyi Albert, Kemény titkár és többek személyében, mi járt úton indulhatunk el. De ha megfigyeljük első apostolunk, Dávid Ferenc intelmeit is, bizony a békességre, tűrésre, a megbocsátásra és az emberszerepre kell törekednünk, s ezek a világbéke föltételei.

Csak képzeljük el, mit nyerne a kereskedelem, ipar, a tudomány, a közigazdaság, az irodalom; s a népjólét, ha a hadiköltségekre legújabbán követelt 400 millióból évenként csak ötvenmilliót fordíthatnánk ezekre az emberi intézményekre.

Be fog következni ez is, ha ma nem, holnap, csak föl a béke lobogóját; szervezkedjenek az összes iskolák, az összes társadalmi intézmények és meg lesz a béke a fő'dön a jóakarató emberek között, mert állátják, hogy a béke fönntartására nem kellene milliárdok. Állátják, hogy ha egyelőre a hadügyre fordított állami költséget a köz-

oktatásügyre, s a közoktatásügyit fordítják hadügyre: a háborúk megszűnnek, a béke helyre áll, s a közműveltség és jóllét nemis álmodott magaslatra fog fölemelkedni. Hazánk népe s az egész emberiség gazdag és boldog leend!

(Mióta ez a felolvasás megtartatott, a kegyetlen keleti háború a törökök ellen véghez vitte borzalmas pusztításait s a kettős monarchia már ráköltött 600 milliót készpénzben s ki tudja mennyit munkaerőben.)

A törvényről.

Irta: Győrfi István.

A Jahvizmus három korszaka különös tekintettel a Judaizmusnak a fogság alatti keletkezésére és fejlődésére.

A teológiának, mint tudománynak a keretében, az utolsó évtizedek alatt a legszembeötlőbb helyet egy újnak mondható tudományág foglalta le: »az összehasonlító vallástank«. A feladata, a jelentősége, hogy mily lényeges, e helyen csak annyiban említhetjük fel, hogy jeles pedagógusok már rég egyetemi tanszéket kívánnak e tárgyunk szervezni, még hazánkban is. Tárgyunkat illetőleg meg éppen nélkülözhetetlen lenne az összehasonlító vallástank segítségével. Ennek a tudományágnak köszönhetjük ma főképpen, hogy az ótestamentomi héberek életéről, vallási felfogásáról egy többé-kevésbbé tökéletes képet alkothatunk magunknak. Ez pedig annyival inkább lényeges reánk keresztényekre, mert az egy istenség gondolata éppen a héberek vallásában érte el legfejlettebb formáját a Krisztus előtti időkben illetőleg. Babona, előítélet, tekintély elve elenyésztek s mi a történelem fényében ki-sérhetjük végig a bibliai zsidót Mózesztől — Nehemiásig. Megtanuljuk: a zsidónak nem volt vallása, törvénye volt. Az ókor törzsi állapotban élő népeinek, mint a hébereknek is a vallása össze volt forrva a magán- és közéletével. Vallása volt a társadalmi és magán életének a szabályozója. Így az úgynevezett bibliai törvénykönyvek nem szoros értelemben vett jogi dekrétumokat tartalmaznak. Tartalmazzák Jahvéh rendeleteit, parancsait, melyek értelmében minden embernek az előírt rendeleteket betölteni annál inkább érdekében állott, mert a legfőbb biróság nem a királyi kuria, hanem maga Jahvéh volt. A törvénykönyvek ezek szerint Jahvéh és népe viszonyát szabályozzák. A héber élet középpontja Jahvéh volt és művelődésük fokozatos fejlődése a Jahvéh imádásának liz-

túltabb formáit eredményezi minden korban. A Jahvéh imádásának így három korszakát különböztethetjük meg élesen a bibliából. Mindenik korszak egy-egy törvénykönyvben testesedik meg. Az első a nomád élet kódexe, az úgynevezett szövetség könyve, melyet eredetileg maga a Jahvéh ad ki választott népe számára.¹ Mindazáltal, hogy a Jahvéh imádás, a szellemi istenség eredete a Sinai jelenetnél egy sokkal régibb korra vihető vissza, az ma nem is kérdés tárgya. Nyolevan éve elmúlt, hogy távol keleten kulturállamok tudósai nagy áldozatok árán ássák a Tigris és Eufrátes völgyének egykor fényes, porba omlott nagy városait. Egész könyvtárak kerülnek napvilágra, melyeknek lapjai nem pergamenek, vellumok, vagy finom merített papír, hanem agyagtáblácskák. Három ilyen agyagtáblácska² elmondja nekünk azt is, hogy a Krisztus előtti és a biblia előtti késő századokban szemita törzsek állottak összeköttetésben Ninive lakóival, kiknek törzsi istene volt Jahvéh. Ha ezt a tényt elfogadjuk, mint-hogy el kell, hogy fogadjuk, akkor a szóbeli kijelentés lehetősége elesik. Ez a néhány kis agyagtábla megerősíti a fejlődés elméletét. Meggyőz bennünket, hogy az emberek vallási öntudata a fejlődés folyamán fejlődött fel mostani tisztultabb formájába. A csodás, szóbeli isteni kijelentés helyét föl váltja egy történelmi tény. Jahvéh vándor szemita törzsek istene volt, kikből idővel a héber törzsek vállottak ki. Az első korszak Jahvéhja így a harcias nomád törzsek harci istene, ki idővel kiválik a többi törzsek istenei közül, mint köztük a leghatalmasabb. Választott népe áldozatok útján közlekedik vele, mely áldozatokat bizonyos arra kijelölt szent helyeken végeztek.³

¹ Exodus 24. 7. (E document); 34. 10 (J document).

² Ez a három agyagtáblácska jelenleg a British Muzeum tulajdona. Hammurabi és atya Sin-mubalit idejében írtak 2500 körül (Kr. sz. e.) A Jahvéh nevét tartalmazzák háromszoros formában: Ja-á-ve-ilu. Ja-ve-ilu, Ja-ú-um-ilu, ami annyit jelent, mint „Jahvéh az isten“, „Jahvéh az egyedül létező.“ (F. Delitzsch: „Babel und Bibel“.)

³ Kanaáni felfogás szerint az istenek csak egy arra kijelölt szent helyen szoktak megjelenni. A győző héberek ezt a felfogást magukévá tették és a már szentnek mondott helyeken állították fel Jahveh oltárait. Ez a tény, a csakhamar bekövetkezett vallás erkölcsi romlást megmagyarázza.

Az áldozatok végzésére lassanként egy külön osztály válik ki, a papok osztálya. Szokásaikat, vallásukat a körül lakó népek igen nagy mértékben befolyásolták. A babiloniak műveltebbek voltak, a Hammurabi törvényei társadalmi életüket irányította, a szombat és újhold ünnepét tőlük tanulták. A kanaániták szertartása fejlettebb volt az ő nehézkes Jahvéh imádásuknál s így lassanként a Jahvéh szent helyei, oltárai kanaáni mintára a legerkölcselelenebb kicsapongások színterévé lettek.

Jahvéh el van felejtve, a külső ellenség lábbal tiporja földjeiket. Fölébred bennük a félelem. Nagy próféták: Amios, Hozseás, Ézsaiás és Mikeás a Kr. e. VIII. század nagy mesterei ostorozzák bűneiket, erkölcstelen életmódjukat. Jahvéh nem külső áldozatot kíván, hanem föltétlen tiszteletet. Az északi ország szélein csatlog az asszíriaiak patája, felretten a nép, a vész immár közeleg Jeruzsálem felé. Biztos, az úr méltó büntetése ez a Manasseh, Áház királyok alatt élt kicsapongó élet miatt. Ez egyszer a vész ugyan elmúlik, Jeruzsálem sérthetetlen, hirdeti Ézsaiás, mert ott lakik Jahvéh, a Sion-hegyi templomban.⁴ A vész elmúlt, de a félelem tanítómesterként megmaradt.

Lázás munkához fognak, hogy kiengeszteljék a Jahvéh haragját. Törvénykönyvet írnak, beleírják a legaprólékosabb kötelességeket is, amelyet minden zsidónak be kell tartani, hogy Jahvéh haragja elmúljon. Ez a törvénykönyv, melyet így a politikai körülmények és a belső züllött élet diktált pennára, a Jahvéh hit megmentésére: a deuteronomium.⁵ Hivatalos kihirdetése 621-ben (Kr. e.) Józsiás király uralkodása alatt történt. Jahvéh a jeruzsálemi szentélyben lakik és örködik Judea felett, hirdette Ézsaiás s így a többi vidéki oltárookra nincs szükség. A deuteronomium azokat leronthatja s célja a központosi-

⁴ Ézsaiás 6. része ezt a gondolatot testesíti meg, amint Ézsaiás elhivatását részletesen elmondja. A templom a Jahvéh lakóhelye. A tisztító szent az oltár tűzéből veszi istennek anyala.

⁵ A deuteronomiumi törvény eredeti része a bibliakritikusok túlnyomó részének véleménye szerint a mostani deuteronomium 12-26. részei. Ehhez még hozzávehetjük valamivel régebb kelettel 4.44, 5-11. és 28. részeket.

tás, Jahvéhnak egy helyen a jeruzsálemi templomban való imádása.

A deuteronomiumi törvény szelleme nagy haladást mutat a múlt hagyományaival szemben. Jahvéh mint erkölcsi istenség jelenik meg, aki nem egy hatalmasabb isten a többi istenek között, hanem egyedüli Isten, kinek hatalma kihat minden más népekre is. Egy állat megölése többé nem áldozatszámba megy, mint az első törvénykönyv szerint és a nő helyzetének javulását mutatja az is, hogy a nő, a javak előtt van említve. Alig történt meg a törvény kihirdetése, a nagy katasztrófa, melynek bekövetkezésétől annyira remegett egész Izrael, bekövetkezett. 596-ban meghal Jozsiás király s vele együtt porba hull Izraelnek, mint politikai államnak minden reménye. 586-ban elesik Jeruzsálem és megkezdődik a nép babiloniai kálváriája. Ifjú királya, az ország színe-javával fogságba megy és siralmas képet ölt a Jordán gazdag, hajdan viruló völgye.

A jövő politikai tervei így köddé váltak. Minden gondolat a vallási kérdések megfejtésével van elfoglalva. A történetekel Jahvéhoz való viszonyuk alapján próbálják megmagyarázni. Jahvéh vagy gyöngébb a győzők isteneinél s így népét romlásnak adta, vagy bizonyosan a nemzet bűneit sújtolja, liszteletének elhanyagolásáért. Voltak, kik az első lehetőséget fogadták el valónak s elhagyva régi hitüket a győző isteneit fogadták el isteneikül.

A gondolkozó elmék, a vezető elem más nézetten volt. Szerintük bizonyossá lett, az események beigazolták, hogy Jahvéh nem Izrael istene, hanem egyszerűen Isten. Isten, kinek a kezében a babiloniai-assziri fegyverek csak eszköz Izraelnek megfenyítésére. Izrael kiváltságos helyzete többé nem törzsi-családi alapon nyugszik, hanem erkölcsi és szellemi fölényében, melyekkel a többi barbár népek közül kivált. A templom kultusznak vége; a kor legremekebb alkotása romokban hever és Jahvéh többé nem lakik ott, visszavonult mennyei birodalmába, »az istenek hegyére«. (Ezek. 28¹⁴.) Ez a tény az előbbi feltevéseket, törvényeket egy vonással húzza keresztül. A deuteronomiumi kodex központosító irányzata templom hiányá-

ban tárgytalanná válik. Megkezdődik a lázas munka. Papok, írástudók ülnek most már munkához, hogy megalkossák az új törvénykönyvet, mely az új változott viszonyok között is biztosíthassa a Jahvéh hitet és amely biztos útmutatója legyen minden egyes zsidónak.

Ennek az átmeneti kornak, — mely a régi monarchikus korszakot köti össze a legújabb és a Jahvizmus fejlődésében a harmadik korszakkal, a Judaizmussal, — legkimagaslóbb alakja Ezekiel, ki próféta és pap, törvényhozó egy személyben. Egyéniségének kiformalása kora eseményeinek a munkája. Mint serdülő gyermek még tanulja a deuteronomiai törvények kihirdetésének, mint ifjú már a babiloniai csendes vizek mellett kesereg nemzete legjobbjával.

A próféták erkölcsi tanításai, melyeket hazájából hozott magával, a hatalmas birodalomban látott, tapasztalt új dolgok, rövid időn belül megértelték benne az individualizmus tanát, mely a Judaizmus leglényegesebb, alapozó elve. A győző hatalmas metropolisában látta a lüktető erőt, az üzleti élet gazdag gyümölcseit s az összehasonlítás népe szegénységét, gyöngeségét igen szomorú háttározottsággal tárta elébe. Éppen ezért az eddigőtől különböző terveket dolgozott ki Izrael számára. Minden erejével igyekezett hitsorsosai gondolatait elvonni a politikai élet mezejéről. Mint nemzet Izrael soha új életre nem kel. Mint egyház, mint egy vallás vallója a szellemi és erkölcsi világban tovább is fentarthatja felsőbbségét.

Munkájában a körülmények támogatták. A fogságba hurcolt zsidó többé nem mehetett fel Jahvéh templomába imádkozni. A templom különben is megsemmisült, Jahvéh ott többé nem lakhatik. Önkéntelenül tárta ki karjait és irányította gondolatait Jahvéhra. Majd megkapja új törvénykönyvét s az megtanítja őt, hogyan kell egyedül Jahvéhhoz közeledni, segítségét kérni. A templom-kultusz helyét így föl váltotta a személyes vagy zsinagógai imádkozás, mely szerint mindenki személyesen közlekedhetett Jahvéhjával.

Most már csupán a legnehezebb akadály legyőzése várakozott a papi törvénykönyv íróira. Egy felfogásnak

a megsemmisítése és helyébe egy másiknak, a körülmények szerint megfelelőnek a beültetése. Mi volt ez a felfogás és miért volt szükséges a megváltoztatása? A fogás előtti korszakban, a királyság és az azt megelőző kor éveiben minden egyes zsidó, mint Jahveh választott népe közül *egy* szerepelt, az istennel való viszonyban. A zsidó nép *egy* tagja bűneiért nem volt felelős, a bűnnek, mint egyéni rossznak nem ismerte a félelmét; úgyszintén nem ismerte a személyes jócselekedetek értékét sem. Egyedül a népnek voltak bűnei,⁶ az egész nemzet bűneiért pedig bűnhődnie kellett minden egyes egyének, jónak és rossznak egyaránt. A babiloni katasztrófa így kétszeres és megsemmisítéssel fenyegető komolysággal súlyosodott a zsidóra. Régi hite szerint Jahvéh az egyesek kicsapongásai miatt porba sújtotta egész népét és az egész népnek kell szenvedni egyesek bűnei miatt. Ez szülte az aggodalmat és a vágyódást a fogoly zsidók lelkébe, hogy néppé tömörülhessen újra és mint nép engesztelhesse ki Jahvéht népe iránt, hogy így az egyes is elkerülje a méltatlan bűnhődést. Ez a vágyódás csak vágyódás maradt. Látták azt jól prófétái, papjai, hogy Izrael politikai szereplését, mint nemzet, befejezte. Látták és mindent elkövettek, hogy mégis megmentsek a népet. Dolgoztak szünet nélkül, törvénykönyvet írtak, a mindennapi élet szokásait iktatták paragrafusokba, csak hogy megmentsek az egy isten hitét és megtarthassák a hittel együtt magát a népet is nemzeti sajátságában. Ezeknek a törekvéseknek meg is volt a gyümölte; politikai állam helyébe megvetették alapját a Judaizmusnak, *egy egyház-nemzetnek*. Ezekiel már határozottan hirdeti az egyéni felelősség tanát.⁷ Mindenki mint egyén, saját bűneiért felelősséggel tartozik és a törvény előírása szerint maga kell, hogy Jahvéhtől bocsánatát kérje. Az individualizmus tanának csiráját megtaláljuk már a Jeremiás szív-

⁶ Leviticus 16. részének 9, 19. versei összehasonlítva 21, 22. versével mutatja a papi író korabeli feltevést. A 9. vers szintén a nép bűneiért való áldozatról szól, de az előbbi részeknél későbbi keletű. Ez a felfogás tehát, melyet fent említettünk, ezekkel a részekkel teljes beigazolást nyer.

⁷ Ezekiel 18, 23, 1–20.

vallásában⁸ és második Ézsaiás univerzálizmusában.⁹ Ezekiel munkáját így a múlt tanításai is támogatták, de ennél sokkal többet tett az eredmény elérésére a fogság, a fogság alatti élet. A nagy babiloni király Hammurabi törvénykönyvében már kifejlett alakjában látjuk az individualizmust a kereskedelmi életet szabályozó paragrafusokban a Kr. e. 23-ik században. Igen valószínű, hogy e tan a Kr. e. 6-ik században még sokkal határozottabb hatást gyakorol a közéletre, sőt, mint történelmi valóságot bizonyosan tudjuk, hogy üzleti életük teljesen az egyéni felelősség elvére volt építve. Az üzleti, kereskedelmi élet vallási alapon épült fel s így az individualizmus a vallási irodalmat is áthatotta. A zsidók pedig mestereik tanítását a gyakorlatban is maguk előtt látva, elfogadják és magukévá tették az egyéni felelősség tanát az egyén bűneiért és jó cselekedeteiért egyaránt.

A Judaizmus egy másik igen lényeges követelménye, a szombat napnak szigorú megtartása, szintén babiloniai lajban, a fogság alatt vert gyökeret a zsidó rituális szertartások között. Maguk a babiloniak szorosán megtartották a szombat napot. A hithű zsidó ma is megtartja azt, mert ősei valamikor hasonlólag cselekedtek a nagy fogság alatt s úgy írja azt elő törvénykönyve, a tóra.

A fogság munkája, törvénykönyve: a papi kódex, melynek szerzői papok. A Jozsiás előtti kor papjai a királytól függő állást töltenek be. A papi kódex szerint a nemzet fejei a jeruzsálemi papok. A papi törvény, mely Babiloniában nyert befejezést, Ezra és Nehemiás kiadásában látott napvilágot. Célja részletes, teljesen kidolgozott liturgiát adni a népnek, hogy így az egy isten imádás tanát külsőségekkel erősítse bele a zsidóság szívébe.

Ezrát a zsidó nép fogság utáni élete, jövője foglalkoztatta és látta határozottan népe jövőjét, mely csak úgy lehet biztosítva, ha Izrael teljesen el lesz szigetelve mindentől, ami nem Izrael. Ezra főelve a Judaizmus volt, bár ő megtoldotta és teljessé tette azt a tóra vallásával. Ezra előtt a Judaizmus feladata volt, hogy minden

⁸ Jeremiás 31, 31–33.

⁹ Ézsaiás 40, 21–31. 45, 18–25.

egyed zsidó megértse és tudja, mi van a tórában, mi a tóra. Tóra alatt helytelen lenne törvényt, »nomos«-t érteni. Tóra eredetileg vallásos tanítást jelent. Egy oly tanítást, melyet a pap ad a népnek. A tóra maga Ezra szerint, isteni kijelentésen alapszik és a vallás középpontjává válik. A tóra nélkül ma valószínű nem lenne Izrael; a tóra újjáteremti a zsidó egyéni és személyes hitét. Elmulik a próféták kora, a papok, az írástudók veszik át a kormány-pálcát. Tanulják és tanítják a tórát, nem azért, hogy saját gondolataikat vigyék bele szavaiba, hanem, hogy új szellemet kapjanak belőle és megtudhassák, mi módon szolgálhatják az Atyát helyesen.

Ennyi, amit röviden a törvényről s annak a nagy babiloniai fogság alatti fejlődéséről röviden elmondhatlan. Megjegyzéseim, feltevéseim az ó-szövetség kritikai vizsgálódásain alapulnak. Ma ez a kritika álláspontja. Hogy a jövőben új, eddig nem ismert adatok nem változtatnak-e a jelen véleményén, az nem lehetetlen. Annyi azonban bizonyos, hogy semmiféle kritika az ó-szövetségi iratok iránt érzett szeretetet, tiszteletet, csodálatot nem fogja kisebbiteni, felfogásunk változhatik csupán: babona és előítélet eltűnnek s helyükbe lép az értelem világos látásával. Láthatjuk benne feljegyezve istennek a múltban elhangzott kijelentését, a régi idők embereinek feljegyzett tapasztalatait, melyek tanítóink lehetnek jövőnkét illetőleg. A közelmúlt emberei az ó-szövetségben egy bevégzett isteni kijelentést láttak. Mi egy kijelentés fejlődését látjuk benne, melynek nagyszerűsége annál inkább növekedik, minél inkább megtanuljuk azt becsülni, értékelni. — Az ó-szövetségben előttünk áll egy nép története, mely mindig tanult. Mesterei gyakran durvák, kegyetlenek, sokszor ők maguk térnek le a helyes útról, de a jó csiráját a sok rossz között is mindig megőrizték. Tanult legyőzőitől, elnyomóitól, okult szolgaságából és szabadulásából egyaránt. Izrael igazi nagysága, hogy Isten tanította őt és tanít minket is, ép úgy, mint a régi idők szentjeit:

„πολυμαρῶς καὶ πολυτρόπως“.

Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiumairól.

Egyházi képviselőtanácsunk 1912 március 13-án tartott ülésén egyházközségi monográfiáink kibővítése és lehető teljessége kérdésével kapcsolatosan azt határozta, hogy az egyházközségek klenodiumait műtörténeli feldolgozásra rendre behozatja Kolozsvárra.

Ezzel a határozattal s megindult végrehajtásával egyházunk oly nevezetes kezdeményező lépést tett, amellyel ezen a téren az összes magyarországi egyházakat megelőzte. Lehetővé tette, hogy a legtávolabbi, eldugott, kis egyházközségeink ingó műemlékei ismeretessé váljanak s e tekintetben példát mutatott más egyházaknak is. Szolgálatot lesz saját célján kívül a magyar műtörténetnek s bebizonyítja, hogy a nemzeti művelődés munkájában az őt érdeklő munkatereken éppen olyan buzgó készséggel működik közre, mint az elmúlt századokban.

A legújabban nagy lendületnek indult magyar műtörténeli munkásság számára kétségtelenül nagybecsű szolgálata az, amellyel egyházunk az országban szétszórta unitárius ingó műemlékek feldolgozását lehetővé tette. A műtörténész nem lesz kénytelen nagy költséggel, fáradtsággal és főleg idővesztéssel járó utakat tenni, hogy végre tárgyához jutva is bővebb források és összehasonlító anyag nélkül vergődjék. Most itt a feldolgozandó anyag, — mely összehasonlítás szempontjából is értékes — kézen, együtt kerül eléje s az adatgyűjtés munkája számára nagyon megkönnyebbül. Viszont az is bizonyos, hogy ha egyházunk intézkedése a műtörténetírásra nagybecsű: egyházunk számára megbecsülhetetlen.

A tervezett földolgozás egyházunknak lehetővé teszi, hogy régi egyházvizsgálati jegyzőkönyveink sokszor

bizonytalan leírásai helyett jövőre pontos, szakszerű leírások és fényképleltárak¹ álljanak rendelkezésünkre. A műtörténeti feldolgozások megismertetik klenodiumaink becsét. Felújúl adományozóink, jöltevőink emlékezete. Legnagyobb irodalmi és erkölcsi nyereségünk pedig — a kezdeményezés dicsőségét nem is tekintve — abban lesz, hogy a feldolgozások, ma már szakkörökben Európaszerte elismert folyóiratban² ismertetik egyházunk ingó műemlékeit s a folyóirat francia abregéje útján olyan körök is tudomást szereznek mütárgyainkról, amelyek különben bizonyára még létezésünkről sem sokat tudnak.

Új út nyílik meg számunkra a művelt nagy világba, amelyre szerény viszonyaink mellett is nemes büszkeséggel léphetünk. Végre a folyóiratban megjelenő feldolgozások különnyomataiból aránylag kevés költséggel albumunk készül, mely külön is örökre becses irodalmi emléke marad egyházunknak és a magyar műtörténetnek.

Ezekre a célokra, illetőleg tudományos megvizsgálásra és feldolgozásra szállítottuk be 1912 nyarán az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába kolozsvári egyházközségünk úrasztali fölszereléseit.

Összesen 30 darab úrasztali edényünk s 22 darab himzésünk és varrottasunk került be.³

Ez a tekintélyes szám már magában mutatja, hogy egyházközségünk ezen a téren nem szegény s bár a tudományos feldolgozást közbejölő körülmények a mult évben egyelőre megakasztották: annyit már előre is örömmel jelezhetünk, hogy egyházi mütárgyainkról olyan kiváló szakemberek, mint dr. *Pósta* Béla egyetemi tanár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárának igazgatója s *Radics* Jenő a budapesti Iparművészeti Múzeum igazgatója, teljes elismeréssel nyilatkoztak. Kitünt, hogy bár a mult-

¹ A fényképeket az Erd. Múzeum Érem- és Régiségtára előállítási áron adja a fényképleltár részére. Ugyanily kedvezménnyel juthatnak fényképlehez az egyházközségek is.

² *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.* Szerkeszti *Pósta Béla.* Kolozsvár. Előfizetési ára egy évre 10 korona.

³ Számos újabb darabunkat be sem vittük.

ban súlyos anyagi helyzetünk, szegénységünk négyszer is⁴ arra kényszerített, hogy klenodiumaink egy részétől megváljunk: a megmaradt és megőrzött példányok közt több művészi becsú darab van. Köztük találjuk *Hann* Sebestyénnek, a világhírű erdélyi ötvösnek egy nagy fedeles poharát s valószínűleg vagy az ő munkája, vagy iskolájának igen jó tanítványától való szép kis keresztelő poharunk is. Két nagy, egyforma, hat öblű, aranyozott ezüst poharunk közül az egyik fedőtányérával s egy pompás, díszes, 1636-os évszámot viselő kelyhünk szintén elsőrangú ötvös műemlékek. Két egyenlő 1606-beli boros kannánk jeles szebeni mester munkája. Ezüst tányéraink egyszerűek, de köztük oly régi is maradt, mely már Dávid Ferenc és Heltai Gáspár papságában (1560) megvolt. Egy ónkannánk a hajdani külvárosi, szentpéteri unitárius egyházból, ennél is régebből, Kolozsvárnak a reformáció előtti idejéből származik s 1537 évszámot visel. Himzéseink közt pedig szépség és finomság dolgában múzeumba illő mintapéldányokat találunk. Egy nagy színes abroszunk s ezzel egyforma mintával himzett rojtos kendőnk minden valószínűség szerint a reformáció első századából, még a katolikus egyháztól maradhatott reánk. Legrégibb évszámú, kis spanyol-himes kehelytakarónk 1636-ból való. Két darab kétszáz évesnél idősebb recemunkás abroszunk, több arany skofiumos himzésünk s egy finom pasztell-színeivel feltűnő kenyértakarónk igazi díszművek.

Ilyen szép és értékes emlékek nem ok nélkül izgatnak azzal a kérdéssel, hogy mikor, hogyan, kilől jutottak egyházunk birtokába? Kik voltak készítőik, adományozóik? Ezekre a kérdésekre a feleletet részben a bekövetkező műtörténeti feldolgozás, részben kolozsvári egyházközségünk szép levéltára adja meg. Az előbbi azonban inkább a klenodiumok műbecsét, stílusát s néhányak alkotó mesterét ismerteti meg velünk, míg adomá-

⁴ 1698-ban kolozsvári nagytemplomunk és torony leégése, 1712-ben a kuruc háborúk, 1717-ben kolozsvári nagytemplomunk elvétele által okozott veszteségek, s 1810-ben az 1793-i templomépítés után beállott nehéz pénzügyi helyzet miatt.

nyozásuk és viszontagságaik történelét — legalább részben — levéltárunkból tudjuk meg.

Ebben az egyházközségi levéltárban az ingó és ingatlan javak összeírása esomójában 1675-től 1810-ig huszonöt különféle olyan részleges, vagy teljes összeírás van,⁵ amely klenodiumainkra vonatkozik. Ezekon kívül azonban az egyházközség 1627-től kezdődő számadáskönyvében és 1690-től fönmaradt jegyzőkönyveiben is számos ide tartozó adatot találunk.

Ezekből a legjelentékenyebbeket kiválogatva, most éppen azért adjuk közre, hogy a feldolgozáshoz történeli adatokat szolgáltatassunk. A kiválogatásban tekintettel voltunk arra, hogy a változások s főleg a gyarapodás idősorbeli fejlődése feltűnjék s viszont időben egymáshoz igen közel álló, jelentékeny különbségeket nem mutató, — mintegy ismétlő — összeírásokat főlöslegesen ne közöljünk.⁶ Mellőztük a bizonytalanul datált összeírások közlését is.⁷ Viszont azokból az időkből, amelyekben a klenodiumállományban jelentékeny változások történtek, még a kisebb jelentőségűnek látszó gyarapodásokat is fölvtük s kivált 1701 és 1717 között — éppen egyházunk akkori válságos állapotára s az akkor történt kétszeri klenodium-eladásra való tekintettel — lehetőleg minden olyan adatot közlünk, mely az állomány-eltérésre útbaigazításul szolgál.

Ezek alapján megállapítható, hogy klenodiumainkról az ismert legrégebb összeírás 1627—1654. évi egyházközségi számadáskönyvünkben 1644 december 20-ról maradt

⁵ Fasciculus XXV. 3—6 a—c, 7. (2 drb), 8, 10—12. 17, 18 a—d, 19, 21 (5 drb), 22, 23. sz.

⁶ Ezért hagytuk ki egyik különben igen beces 1711-iki összeírást, s ismét a kormányshéki rendeletre történt 1777 június 24-iki összeírást, mely nagyjában egészen egyezik a közlendő 1789-i jegyzékkel.

⁷ Ilyenek a 6. a—c. és 7. számú jegyzékek, melyek közül az előbbiekre az 1716. évszámot, s az utóbbira a „Circa A. 1716.“ följegyzést utólag vezették reá; valamint a 10. sz. jegyzék, mely „1719-ben az eccla három kolcsú ládájában találtatott jók conscriptiója.“ Ezek annál könnyebben mellőzhetők voltak, mert 1716-ból és 1717-ből az összeírásokból és a jegyzőkönyvekből más, jelentékeny értékű és külsőleg is egészen h.teles összeírások állottak rendelkezésünkre, melyeket közlünk is.

fönn, első különálló összeírásunk pedig 1675 augusztus 16-ról kelt.

Ha ezeket összehasonlítjuk és ismerjük kolozsvári egyházközségünk mai klenodiumait: néhány érdekes megállapítást tehetünk.

Mind a két legrégebbi összeírás első helyen azokat a nagyobb,⁸ hat öblös, talpukon csúcsíves áttörésű, díszes kelyheket említi, melyek úrvacsora osztások alkalmával ma is mindenkor szerepelnek. Ezek közül egyiket szabatos, szép, biztos kidolgozása művészi értékben a lársa fölé emeli. Dr. Pósta Béla már első futólagos megtekintésük után kifejezte azt a nézetét, hogy az egyik kehely valószínűleg csak utólag készült a másik mintájára. Ugyanez volt tőle függetlenül a véleménye Radisics Jenőnek is.⁹ Ezt a véleményt teljesen igazolja 1675-i jegyzékünk, mely a kettőt megkülönböztetve megemlíti, hogy két egyenlő kehely közül a *régebbi* 6 márkát és 36 nehezéket, az *újabb*¹⁰ 7 márkát nyom.

Mind az 1644-i, mind az 1675-i leltár megemlíti a kelyhek aranyos fedőlányérait (patena) is. Ezek közül ma csak egyik van meg; de ez egyszerűsége mellett is nagyon becses, mert rajta látható Jézus monogrammjának minuskuláival bizonyos mértékig kormeghatározó. Készülése idejét nagy valószínűséggel még az erdélyi reformációt megelőző évtizedekbe tehetjük, amire annak a kehelynek alakja és stílusa is följogosít, amelyhez a fedőlányér tartozik. Műtörténeti szempontból azonban ennél is nagyobb becsű a peremén alkalmazott betűfonásos monogram, mert abból a részletes vizsgálat alkalmával a készítő ötvös nevét is valószínűleg sikerül megállapítani.¹¹

⁸ Magasságuk 29 cm.

⁹ Radisich a klenodiumokat dr. Pósta Bélának 1912 nyarán Olaszországban való időzése alatt látta. Az összeírások mind azután kerültek elő levéltárunkból, miután a klenodiumok megvizsgálását megkezdték.

¹⁰ Az 1544-iki leltár ezt a megkülönböztetést nem teszi meg.

¹¹ Itt jegyezzük meg, hogy Novák János tanárjelölt elkészítette a kolozsvári ötvös céh monográfiáját, melyhez mintegy 1000 ötvös nevét gyűjtötte össze s ezt később kiadja. A virágzó XV–XVI. századi kolozsvári ötvösség mellett a kehely legnagyobb valószínűséggel kolozsvárt készült, s ezért tartjuk lehetőnek készítője megállapítását.

Feltűnő, hogy e két kelyhen kívül az 1644-i leltár még csak két más kelyhet említ, a reájuk járó lányérokkal. Ha már csak előbb nem történt valamiféle eladás, akkor ebből a körülményből azt lehet következtetnünk, hogy az unitárius egyház kialakulása alkalmával legfeljebb három kehely maradt fedőtányérostól a nagy Szent-Mihály templom ilyenemű katolikus kegyszereiből a mi egyházunkra. Pedig az unitáriusok a klenodiumokból 1644 előtt aligha adtak el valamit,¹² mert ebben az esetben bizonyára a teljesen felesleges két osztálytörő szekrényt nélkülözhatték s adhatták volna el a legkönnyebben. Ezek pedig mind 1644-ben, mind 1675-ben megvoltak s csak 1711-ben kerültek eladásra.¹³

Az ón edények közül is aligha volt egy-kettőnél több a reformáció előttől. Abból a mindössze hat darabból, melyet az 1644-i leltár megemlít, két egy-egy ejteles ónkanna a későbbi jegyzékekből következtelve valószínűleg két most is meglevő darabbal azonos. Viszont feltűnő, hogy míg 1644-ben csak két óntányért találunk, addig 1675-ben már harminckét darab van s 1709 május 10-ére negyvenegyre szaporodnak. Ezekből 1711 vége felé huszonegy darabot eladnak s 1768-ig újra ötre apadnak le. Egy ideig nagyra nőtt számukat az teszi érthetővé, hogy az egyháznak a XVII. század végén s a XVIII. század elején a lakodalmak, temetések vendégségeihez bizonyos összegért bérbevehető edényei voltak, melyek jövedelme évenként állandó elszámolás tárgyát képezte. Az egy ideig nagyszámúvá szaporodott óntányérokat is bizonyára inkább ilyen jövedelemhajtó edényeknek, mint Úrasztali tárgyaknak tekinthetjük.

Az Úrasztala, valamint a kelyhek, poharak és kannák terítői az első leltárban szintén nagyon szerény számban szerepelnek. Négy abrosz, két aranyos, két csipkés kesz-

¹² Azelőtt a virágzó egyház nem szorult reá ilyen, a szükség á'tal kényszerített lépésre.

¹³ Az 1644-ben még megvolt réz tömjénezőt itt csak azért nem említem, mert annak anyyagi értéke kevés volt. Nem érdektelen ezzel szemben az a tény, hogy a katolikusok 1716-ban mind csupa olyan tisztán unitárius eredetű klenodiumokat követeltek maguknak, melyek soha az övék nem voltak.

kenő s egy aranyos kendő az egész. Ezekből egy aranyos abrosz és kendő ma is nagyértékű díszes darabjai felszerelésünknek. 1675-re jelentékenyen megszaporodnak s ekkor tizenhét különféle szőnyeget is találunk az egyházközség tulajdonában.

Az 1703. évről külön följegyzését ismerjük meg az elenyészett kolozsvári szentpéterei egyházközség ingóságainak. Egy része ma is megtalálható, de nagyobbára nem használatos: másrészük régebb eladásra került. Ugyanez volt a sorsa 1810-ben az 1796-ban beolvadt kolozsvári lengyel unitárius egyház ezüstitányérának is.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a kolozsvári unitárius egyházközség klenodiumainak alapját a tulajdonába áment, nem nagyszámú, hajdani római katolikus egyházi főszerelések képezték. Ezek már 1644-ig is szaporodtak, de még nagyobb gyarapodásukat tapasztaljuk a XVII. század végén. A gyarapodás és a szükség által kényszerített eladás következtében a klenodium-állomány hullámzása 1711—17 közt a legnagyobb. Innen fogva újra lassú gyarapodás következik, míg 1810-ben a szükség az egyházközséget újra nagyobb eladásra kényszeríti.

Az eladott darabok egy része az ország különböző helyeire, vagy külföldre is szétvándorolva bizonyosan fönmaradt. Közlendő jegyzékeink értékes adatokat nyújtanak abban a tekintetben is, hogy néhány egyházközségünkbe a XVII—XVIII. században még kolozsvári egyházközségünkől jutottak klenodiumok.

Az sem lehetetlen, hogy egyik-másik rég eladott darabunkra valamelyik közgyűjteményben vagy nagyobb magángyűjteményben fog valamelyik múltörténetíró reáismerni.

Nekünk mindenesetre az a célunk, hogy a közlendő összeírásokkal főleg még meglevő becses emlékeink történetére minél több világosságot derítsünk.

I.

Kolozsvár, 1644 december 20.

A kolozsvári unitárius egyházközség klenodiumai.

Anno Domini 1644 die 20 Decembris, számvevő uraim

ő kegyelmek be menvén az segestyében, az minemű ezüst marhákat az egyházfi uraimék kezek alatt találtak és kész pénzt is, renddel így következik.

2 egyarányu kehelyek, belől merőn aranyosok; két rajta járó ezüst tányérokkal együtt nyomnak m...¹

1 kívül-belől merő aranyos, testállásos kupa nyom m...

2 sima ezüst kannák, az teteiben mindeniknek egy-egy angyal kép, kívül az közepin aranyos, vert. Nyomnak m...

2 ezüst kannák, mégis belől merőn aranyosok; nyomnak m...

2 egyarányú, középszerű kehely pohárok, kívül-belől aranyosok, rajta járó két ezüst tányérokkal; azok is merő aranyosok; nyomnak m...

1 fél kupa, kívül-belől aranyos, nyom m...

1 tiszta fejér udvari pohár, egy ezüst kalánnal. m...

2 ostyatartó szekrény, ezüst, egyik pogán pénzes.

1 buza virágos ezüst kesentyű m...

1 aranyas réz tömjénező.

Mégis két ezüst tányérok, aranyas az széli mindeniknek; nyom m...

Aprólék, töredék ezüst m... p. 16.

Egy hat ejteles, lábos ón kanna nyom lib...

Egy korsó formára való négy ejteles ón kanna lib...

Két ón kannák, egy-egy ejtelesek, lib...

Két ón tányérok, lib...

Két tiszta fehéres sáhos abrosz, körös körül fejér rojt rajta.

Egy aranyas abrosz, item egy sáhos abrosz, ki az kő asztalon áll. Item mégis más egy sáhos' abrosz, szinte olyan mint az előtte való.

Egy aranyas kendő.

Két aranyas keszkenő. Item két csipkés keszkenő is.

(A kolozsvári unitárius egyházközség 1627 54. évi számadáskönyvéből, az 1644-iki számadások elől.)

¹ A súlymennyiség mind itt, mind a következő daraboknál kitöltetlen.

II.

Kolozsvár, 1675 augusztus 16.

Az colosvari unitaria belső ecclesiában az Úr vacsorájához való edényeknek regestrumok, melyek in anno 1675, die 16 Augusti, registrattatván, hagyattak számok és nevek szerént újabban mostani edgyházji uraimék gondviselések alatt.

Két edgy arányu vagy formájú, hat ajaka ki conorozott öreg kehely poharak, az melyeknek belső része éppen s körül az lábai merőn aranyasak, melyeknek az régiebbikje nyom m. 6. p. 36.

Az ujjabbikja is nyom m. 7. p. 00.

Két edgy formájú üveg pohár-forma, körül belől merőn aranyas poharak, melyek edgyütt nyomnak m. 5 $\frac{1}{2}$ p. 00.

Két edgy formájú sugár ezüst kannák, lyukasztások, sáhosan aranyasztattak, az fedele tetején edgy-edgy angyal. Edgyütt nyomnak m. 6. p. 36.

Edgy öreg, merőn trébellelés, körül belől merőn aranyas ezüst kanna, mely nyom m. 5. p. 00.

Spitsre trebellett sugar ezüst kanna, kinek trébellese kívül-belől merőn aranyas. Nyom m. 3. p. 33.

Edgy merőn trébellelés, sáhoson kívül-belől merőn aranyozott, tetején testállásos ezüst kanna. Nyom m. 3. p. 43.

Két ezüst tányérok, az széli aranyasok. Nyomnak m. 4. p. 00.

Két kisebb kehelyek tányéra, az szélei aranyasok. Nyomnak m. 1. p. 33.

Az két üveg-forma poharokra való két ezüst, merőn aranyas fedő tányérok, melyek nyomnak edgyütt m. 00. p. 33.

Két edgy arányu forma ezüst szekrények,¹ edgyik nagyobb, másik kisebb. Nyom edgyik m. 2. p. 39. Másik m. 1. p. 21.

Edgyik szekrényben valami töredék ezüst p. 18.

¹ Az 1644-i összeírásban szereplő ostyatartók.

Beszúrva: Edgy udvari lábós sellegh János uram
atta m. 2. Belől merőn aranyas; kívül is imitt-amott.
Edgy veresrész kehely, kövül merőn aranyas.

Egyéb edgymás:

Edgy mosdó medenczéhez való réz ló.
Edgy sárgaréz mosdó medencze.

Ón edények:

Harminczkét angliai ónból álló bécsi tányérok, újak.
lib. 43.

Edgy öreg ón kanna, vas fogontos. lib 19 $\frac{1}{2}$.

Edgy öreg szabásu ón korsó. lib. 7.

Két ejteles kannák lib: (üresen hagyva).

Úrvacsorája osztásához való ruhaneműk:

Három crakkai sáhos abroszok.

Edgy szép, arany fonallal varrott, spanyol himes abrosz. Daniel István adta volt.

Edgy irás után varrott fejéres, reczés, rostos végű abrosz.

Más. edgy alább való, fejér, rostos felű abrosz.

Edgy kis potyolat keszkenő, két vége schofiummal keszkenő. Mikesné asszony.

Más edgy potyolat keszkenő, körül mérő schofiummal varrott, régi.

Edgy kis potyolat keszkenő, két vége schofiummal elegyítettett spanyolvarrás. Tölczéres Péterné adta volt.

Edgy potyolat keszkenő, körül mérő virágos varrások, igen szép.

Egy paraszt csipkéses gyolcs keszkenő.

Edgy narancs-szín atlaez szélű aranyos tercenella, asztalra való. Mikesné asszony.

Edgy varrott végű gyolcskendő.

Edgy törölgető gyolcs; lepedő forma.

Szőnyegek:

Három veres új schallat szőnyegek.

Négy jó fejér szőnyegek, háрма czókás; negyedik tudgya az, ki szötte, mit szötte belé.

Két jó veres szőnyegek.

Két kopott, viseltes, öreg fejér szőnyegek.

Edgy jó veres schallat szőnyegh, a kis templomban az asztalra való, most itt benn van az segestyében, más van helyette ott.

Az nagy templomban, az asztalon edgy fejér szőnyegh.

Az kis templomban is most edgy veres jó szőnyegh.

Edgy hitván kopott szőnyegh.

Ezeken kívül két viseltes fekete szőnyegh.

Jelzéseik: 64 (kihuzva). Unit. eccla.

Más kézzel: 1675. — 10.

Alább: Nro 10 mo.

Az első lapon piros tintával: Fasc. XXV. No. 3.

(Eredetije a kolozsvári unitárius egyházközség levéltárában. Fasc. XXV. n. 3. sz. alatt)

A szabadelvű és haladó keresztények és más hívők hatodik nemzetközi kongresszusa Párisban.

(Chrétiens progressiens et Libres-croyants.)

A francia intéző-bizottság: Elnök: Boutraux E., a francia akadémia tagja.

Alelnökök: Wagner Ch., lelkész, Bonet-Maury, az Institut levelező tagja, Siegfried Jules, volt miniszter, Stapfer P. a bordeaux-i tudomány egyetem tagja. Titkár: Viénot John (83. rue Denfert-Rochereau, Páris. XVI.) Pénztárnok: Reyss, 49. Bonteuard Péreire, Párisⁱ

Az Intéző-bizottság a következő *előzetes programot bocsátotta ki:*

Van szerencsénk tisztelettel meghívni Önt a VI. nemzetközi vallásügyi kongresszusra.

A kongresszus célja.

A kongresszus 1900. május 25-én szerveztetett az amerikai Unitárius Társulat kezdeményezésére. Célja, hogy elősegítse és biztosítsa a kölcsönös érintkezést és rokonszenvet azok között, bármely országban legyenek is, akik a tiszta vallást és a tökéletes szabadságot egyesíteni igyekeznek. „Mi, szabad gondolkozók — mondja igen helyesen a fájdalom már elhúnyt *Chantre*, a genfi kongresszus elnöke — mi őszinte emberek vagyunk, de ugyanakkor a szó igaz értelme szerint vallásosak és keresztények is. Igen helyesen mondotta *Vinet*, a vallás igazi lényege kívül van a dogmán s már itt az ideje, hogy ezt az elvet tisztázzuk, hogy levonjuk belőle a következtetéseket, hogy nyíltan hirdessük, hogy az embert nem azok a hittételek teszik vallásossá, amelyeket vall, hanem az az életirányzat, amely felé öntudatát és életét vezeti.“

A kongresszus iránt az érdeklődés nőttön nő. Mindíg szaporodik azoknak a száma, akik átlátják e mondás igazságát: „a tudomány

lelkiismeret nélkül a lélek pusztulása,“ akik tehát arra igyekeznek, hogy az alaptörvényeket a szívekre helyezték, akik tisztában vannak azzal, hogy a vallásos élet helyreállítása csak a szabadság áldott gyümölcse lehet.

Ez a kongresszus igyekszik összehozni mindazokat, akik a vallás kérdései iránt érdeklődnek, a különböző egyházakhoz, vagy vallásos szervezetekhez tartozókat, mindazokat az egyeseket, akik készek erejüket a vallásos haladás szolgálatába bocsátani.

A kongresszus sem nem támaszkodik egyik credora is, se nem zár ki egyetlen credot is. Csak arra törekszik, hogy a sikerebb munkásság érdekében összehozza azokat is, akik különben a vallás formái tekintetében nagyon távol állanak egymástól, de készek mindent megtenni, hogy a lelki megújulás, az igazságnak és szeretetnek becse, a humánus érzés és az egymásnak kölcsönös megbecsülése fokozódjék.

A kongresszus *nemzetközi bizottsága*: Elnök: Schrader K. Titkár: Dr. Wendte K. Boston, tagok: Dr. André, Florenc, dr. Bisbée, Boston, dr. Bonet-Maury, Páris, dr. Boros Gy. Kolozsvár, Bowie C. London, Campbell lelkész, London, dr. Carpenter, Oxford, dr. Eerdmans, Leyden, dr. Eliot S., Boston, dr. Geffken, Köln, dr. Tischler lelkész, Berlin, dr. Gordon G., Boston, Konow lelkész, Bergen, Norvégia, Lilley lelkész, London, dr. Montet, Genf, Rade tanár, Marburg, Roberty J. lelkész, Páris, dr. Schiele lelkész, Berlin, Schoenholzer M. lelkész, Zürich, Westenholz kisasszony, Kopenhága, dr. Viénot lelkész Páris.

A megelőző öt kongresszus helyei voltak: London, Amsterdam, Genf, Boston, Berlin és mindenik rendkívüli nagy sikert ért el. Az utolsón, a berlinin a rendes tagok száma kétezer volt. Közreműködött 150 szónok a világ különböző országaiból, köztük ilyen világhírű egyének: Harnack, Eucken, Weinel, Gunkel, de Soden, Dorner, Baumgarten, Bousbet, Rade, Troeltsch, Cohen, Bacon, Moore, Rauschenbusch, Jordan David Starr, Hirsch, Tarber, Slicer, Bisbec, Carpenter, Hargrove, Silley, Chancellor, Bakker, Bonet-Maury, Monod, Montet, Loyson Hiacint, Sabatier, Roberty német, angol, francia tanárok, papok.

A párisi kongresszus is nagyon sokat ígérnek mutatkozik, amit következtetni lehet programjából.

A kongresszus július 16-án nyílik meg este 8 órakor, midőn a volt elnök Schrader K. búcsú-, az új elnök Boutrou Emile székfoglaló beszédet tart. Ugyanakkor 10 perces beszédben fognak szólni a pro-

testantizmus jelen helyzetéről az európai országok képviselői. A *róm. katholicizmusról* dr. Funk és Prof. Micheau, a *görög és örmény katholicizmusról* Dizedko romániai volt közokt. miniszter. A *judaizmusról* Lévy párisi és Wise amerikai rabbik. A *nem ke.esztény vallásokról* a ceyloni, indiai, japáni képviselők

Július 17-én délelőtt és délután főtárgy lesz e kérdés: *mivel járult Franciaország a vallás emancipációjához és szabadságához?* A sok tárgy közül kiemeljük a következőket: Caloin, Pascal, Voltaire, Rousseau, Quinet Edgar stb. stb. Ugyanaz nap lesz: *a nők világ-szövetségének* kongresszusa.

Július 18-án a vallás és modern filozófia lesz a tárgya Eucken, Jones, Henry és más filozófusoknak. *Délutáni* tárgyak: *Kivánatos és lehetséges-e egy egyetemes vallás?* A gnosticizmus és monizmus.

19-én: tárgyak: Mi a morál igazi és végleges alapja? A vallás szabad gyakorlatának védelme. Vallásszabadság és a credok. Vallásszabadság, az egyház, az állam és az iskola. Beszélni fog a magyar képviselő is.

20-án: vasárnap a Louvre oratoriumában három rövid egyházi beszéd: francia, német, angol nyelven. Mik. VI. 8. alapján: Légy igazságos. Bertraud párisi, légy könyörülő, Traub dortmundi: és járj alázatosan Istennel, Bisbee bostoni lelkész.

Délután a martirok sírjának (Coligny stb.) megkoszorúzása. Estve: nemzetközi barátság és világbéke megvitatása francia, angol és német szónokok által.

21-én: Kirándulás Chantilly-be, estve búcsú lakoma. Hosszabb időre szóló kirándulások is vannak tervezve.

Felhívás!

A m. t. Szerkesztők sziveskedjenek ezt a felhívást és tájékoztót becses észrevételökkel kiadni vagy ismertetni a Párisban júl. 16—21-ik napján tartandó nemzetközi vallásügyi kongresszuson részvétellel.

Az alábbi tájékoztót a magyar olvasó és a vallás ügye iránt érdeklődő közönség nagybecsű figyelmébe ajánlom.

Tizenhárom év alatt immár a 6-ik nagyszabású gyűlést tartjuk. Európának minden valamire való állama kivette a részét belőle, csak a mi hazánk, Magyarország és társországa, Ausztria tartózkodott a részvételtől. A magyar unitáriusok mindenik gyűlésre elküldötték képviselő-

jüket, a lutheránusok és reformátusok közül egy-két egyén érdeklődött, holott Genfben a reformátusok, Berlinben főleg a lutheranusok fogadták. A párisi program mutatja, hogy a különböző katolikus egyházak képviselői is készséggel megjelennek és ismertetik helyzetüket.

Nem felekezeti érdekről, hanem a vallásos hit és meggyőződés erősítéséről, arról van szó, hogy az evangélium alapján álló vallások ne legyenek háborúban, hanem éljenek békességben az embervilág érdekében. E gyűlések a fölvilágosítás és vallásos türelem fokmérői. A keresztény, a zsidó, a buddhista és mohamedán jól megférnek egymás mellett. Mindenik nyer, mindenik gazdagodik hitben és szeretetben.

Mint a kongresszus egyetemes tanácsának egyedüli magyar tagja, mély tisztelettel fordulok hazánk hívő lelkeihez: csatlakozzanak ehhez a mozgalomhoz, mert hazánknak dicsőséget és előnyt szereznek.

A párisi gyűlésre tagsági díj 10 frank, a gyűlésen tartandó beszédek könyve 10 frank. Aki tagsági díjat fizet, a könyvet 5 frankért kapja meg. A nem tagoknak egy gyűlésre belépődíj $2\frac{1}{2}$ frank.

Bővebb tájékozásért lehet fordulni alólírotthoz, vagy a kongresszus párisi titkárához: *M. John Viénot*, 83 rue Denfert-Rochereau, Páris (XIV.) .

Kolozsvár, 1913. június 5.

Dr. Boros György.

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATOK.

II.

Lázár István levelei Agh István püspökhöz.

5.

Bécs, 1773 május 11.

Tiszteletes Püspök Uram,

Nékem érdemem felett való Tiszteletes Jó Uram!

Tiszteletes Püspök uram 21-ma Április Kolozsvárat datált, és *Rákosi* uram által nekünk küldeni méltóztatott levelét vettük egész officiositással, melynek continentiájára teendő feleletünköt részszerént halasztyuk *Rákosi* uram visszafordulásának idejéig, mint-hogy a dolog is azt kívánja, én pedig részemről állapotomnak circumstantiáira nézve ezen levelemnek írását, sine periculo addig nem halaszthattam volna, a mint maga Tiszteletes Püspök Uram e serie praesentium bölcsen eztet megítélheti. Hogy azért ezen csekély levelem mind tiszteletes Püspök Uramot, mind több tiszteletes és tekintetes jó Praelatus és Patronus uraimat, kiknek egyen-egyen vagyok alázatos tisztelője, örvendetes állapotban tisztelhesse, szivemből óhajtom!

Tiszteletes Püspök uram említett levelének mind kezdete s mind vége azt kívánná, hogy én is francziául válaszoljak tiszteletes Püspök uramnak; de meg-vallom genuine, hogy én arra elégtelen vagyok, mert én még eddig francziát egy szót se, sőt németet is igen keveset tanultam. Ugyanis iudicavi necessariis postponi debere ea, quae pertinent et faciunt ad bene esse, és minthogy nékem a vocatio és tiszteletes Püspök úr által előttem felolvasztatott improtocollatio szerint főképpen et primario a philosophiára kelletett készülnöm, simul multis intendere nolui, ne per hoc sensus ad singula minus sufficiens reddiretur, hanem mind ez ideig inhaereáltam unice studiis philosophicis, egyszersmind olly szándékkal is lévén, hogy tekintetes *Wáro* és *Csiki* uraimék hirekkel ex universa philosophia pro gradu doctorali publica defensiot subealják. Ezt penig nem annyiban pro obtinendo gradu doctorali akartam cselekedni, hanem azért, hogy penes emensam censuram, adeptumque desuper authenticam recommendationem, per instantiam a feljebb való metelre szabadságot és passualist sollicitálhassak, és impetrálhas-

sak; (gondoltam ugyanis eleitől fogva, hogy a méltóságos Királyi Guberniumtól számunkra passualist impetrálni a collega *Nagy György* uram állapotja circumstantiáira nézve, éppen lehetetlen léssen, s e végre, a mint tiszteletes Püspök uram bölcsen emlékezhetik réa, tiszteletes *Nagy György* uram állapotjának eljövete-lünk előtt végképpen való eligazittatását tiszteletes Püspök Uram-nak hasznosnak, sőt szükségesnek lenni alázatosan insinuálni bá-torkodtam vala is; a melynek beteltyesedését, bár mostan fájlalva ne kéntelenítettünk experiálni) s próbáltam is, hogy publica de-fensiora admittáltassam, élvén ezen dologban méltóságos consi-liarius és regius bibliothecarius *Kollár* ur tanácsával, ki ebben, s ugy egyebekben is in possibilibus gratiáját s assistentiáját nékem nagyon ígérte, s tanácsa szerént, hogy a professornak szándékát ezen dologban kitanulhassuk, ezen propositumomat a professor-nak jelentettem, a ki mingyárt legelsőbben is ígérte ebben egész assistentiáját, hogy ha csak az Universitas constitutioival ellenkező nem léssen, ha másképpen nem lehetne, kész maga mellettem in hoc negotio instantiát írni, és maga Ófelségének repraesentálni, még is véghez visz. S bizony nem is lehet pennára ten-nem, mely nagy hűséggel járt ezen dolog eligazításában maga a professor, s nem is sine consolatione; mivel (ámbar az Univer-sitas Consistoriuma előtt kellett megfordulni ezen dolognak, mint-hogy én voltam legelső ex acatholicis, a ki ezet in facultate phi-losophica sollicitáltam) per resolutionem Consistorii megengedettett az, hogy valamiképpen in facultate medica licenciatus post prae-positum examen rigorosum adattatik, és azután sine praesidio de-fendálni is az acatholicusoknak megengedettetik, ugy szinte a phi-losophica facultasban is ezek megengedetnek. Minthogy pedig ez így igen-igen költséges lett volna, mivel legalább is 60 Rfo-rintba került volna, jelentettem a professornak magam szándékom, hogy mire czéloznék primario a publica defensiova!, melyre nézve éppen az én akaratom szerént való tanácsot adott énnékem, hogy tudniillik nála privata censurát subeáljak és ő a szokott mód szerint énnékem testimonialist sub authentia debita ad s próbállyam azzal, hogy ha passualist obtineálhatok s ha nem obtineálhatnék, azután fogjak a más mód elkövetésére, s még az nap a censurát subeáltam, mely tartott másfél óranyi ideig és Istennek hála szerencsésen aztat superáltam s másnap reggel a testimonialist kezemben is adta, penes cuius ut est recommen-datoriae ab illustrissim domino Ladislao *Tűri* protonotario repraesentationem, agens *Ujfalvi* uram interpositioja által per instantiam a Cancellariától passualist, és a *Hollandiában* s *Hel-vetiában* téjendő experienciára félesztendeig tartó szabadságot nyertem. Nyertem pedig eztet csak magam személyemre; mivel a *Nagy* uram számára eztet próbálni mü magunkis egymás között, a tiszteletes Püspök Uram által nekünk levelében jelentett circumstan-tiákra nézve, bátorságosnak nem itéltük, s az tit. agens ur is, midőn

én Ő kegyelmét is jelentettem volna, ezt mondá, hogy abban ha szinte ezereket képes volna is adnunk, magát elegyíteni nem bátorkodnék, annyival is inkább, mivel tudja bizonyosan, hogy nem hogy használhatna ezzel, sőt inkább ártana. Melyekre nézve én csak egyedül is próbáltam, s a mint említém fellyebb, Istennek hála szerencsésen is jártam. Minthogy pedig nékem annyi költségem nincsen, hogy én útnak indulhassak, kénteleníttem praesentibus ezen dolgot tiszteletes Püspök Uram jelenteni kérvén alázatosan tiszteletes Püspök Uramat azon, méltóztassék ebben nékem assistentiával lenni, és tekintetes jó urainknak engem insinualván, méltóztassanak oly módot felsegíttetsem iránt találni, hogy midőn én a legnehezebb akadályt Isten segedelme által ekképpen meg győztem, ezen Isten dicsőségére s Statusunk hasznára czélozó igyekezetemben a költségtelenség akadályul ne lehessen. Nékem tiszteletes Püspök Uram minek utánna ezen hónapra is a gazda asszonynak mind a szállásért s mind a kosztért kifizettem 37 császár aranyaim még vadnak. Már tiszteletes Püspök Uram maga jobban tudhattya, mennyi fogna azon experientiának elkövetésére kívántatni. Én azért bízom tiszteletes Püspök Uram assistentijára s jó Uraim gratiajokra magam, azt alázatosan insinualván, hogy a kesedelem ezen dologban igen ártalmas, mind azért, hogy rossz emberek találkozhatnak, a kik sinistra delatiojok által ezen szabadságtól megfosztattassanak, melyre nézve ennek tiszteletes Püspök Uramék között is csak titokban kelletik folyni; mind pedig főképpen azért is, hogy a fél esztendő a die futurae emanationis passualium fog számláltatni, melyre nézve tiszteletes agens *Ujfalvi* úr azon passualisnak expeditioját circiter két hetekig protelálni is elszánta az expeditornál, hogy így míg a pénz érkezik — addig is az üdő károsan ne tellyék; de két heteknél toébb halasztatni helyesnek nem itéli s nem is hasznos. A mint tiszteletes Püspök Uramnak, ugy tekintetes *Wáro* és *Csiki* uraknak is a máj postán én ezen dolgot jelentettem levelem által. Szándékozom pedig ezután ide fel eltöltendő üdömet a sidó, görög és német s francia nyelvek tanulásában tölteni, s ezekben magam, a mennyiben lehetséges lézen, Isten segedelme által perfiálni Szeretném pedig visszajövet *Frankfurtumban* is *ad Oderam* elfordulni, mert a mint az onnan jövő reformatus magyar atyafiak közül már nékem ketten is referáltak, magok a professorok nagyon kívánnának közülünk valakit látni és committáltak volt is mind a kettőnek, a kik eztet nékem referalták, a professoruk, hogy közülünk valakit küldjenek arra, mert jó szívvel fognak látni. Mindazonáltal az üdő s alkalmatosság, és a tiszteletes Püspök Uraméktól küldendő informatiótól kívánok függeni mindenek iránt. Az üdőt más jó uraim tanácsok szerint lehet cum prudentia egy-két hónapokkal nyújtani, de toébb nem bátorságos.

Ezekre nézve alázatosan kikérem eztet is tiszteletes Püspök Uramtól; méltóztassék nékem sub sigillo subscriptioneque propriis egy Recommendatoriát küldeni (mivel a mellyet hoztunk, a kettőnk-

ről szolló, és így minthogy egyedül menyek, azzal talám inkább suspiciót csinálnék, és nem hasznót) a melyben oskolai életemről és viselt hivatalomról s annak idejéről (mely iránt az oratorok catalogusa, mely a praeceptoroknál szokott állani tiszteletes Püspök Uramot bizonyossá teheti, úgy arról is, hogy a Cancellariára tiszteletes Püspök Ur engedelméből mentem ki, pro faciunda ibidem quoque aliquantula saltem experientia és onnan miképpen választattam ezen hivatalra, ítéletem szerint nem ártana tiszteletes Püspök Uramnak rövideden emlékezetet tenni. E mellett alázatosan elvárom tiszteletes Püspök Uramnak kegyes ígérétéből, az hollandiai jó embereinek neveket is cum aliquantula apud eosdem proficua speciali commendatiuncula. Ezek felett ha az utazásról, és *Hollandiában* való mulatásról s hasznomra lehető magam viseletéről informatioját is küldhetné tiszteletes Püspök Uram, igen háladó szívvel venném s vészem.

Minthogy tudom s nem kétlem — a *toroczka*i atyafiaknak mostani irántam való jó affectiojokat, minthogy in modernis circumstantiis patronusink s ecclesiaink adakozása sok felé fog kívánni, ítéletem szerint, hogy ha tiszteletes Püspök Uramnak terhes foglalatosságai engednék, jó volna talán *Toroczka*ra kifordulnia és ottan coram prioribus rem agere, kik közül sokan igen közel való atyámfiai; tiszteletes Püspök Uram, ezeknek sziveket megható szavaival őket gerjeszteni az én felsegíttetésemre. Mert a levélre ők is könnyebben felelnek; de ha tiszteletes Püspök Uram maga jelen lehetne, azt tartom, könnyen afficiálhatna, hogy általuk a communi bono ecclesiae láthatóképpen consolaltassam; mivel Istennek hála azon ekklesiánknak csak szépen vagyon deposituma, s ígérték is hogy ezutánis kívánnak segítségemre lenni. Nagyon tettett ugyanis a nékiek, hogy a Cancellariát ezen állapottal felváltottam s örvendettek azon, hogy közölök való küldetett légyen ezen hivatalra; mivel csak nem in proverbio volt eddig nálók, hogyha szinte papságra mehetis valaki közölök, de annak nincs olly becsülete, mint másoknak. Mindezeket pedig én felölek sub secreto egyedül csak tiszteletes Püspök Uramnak bátorkodom jelenteni, s alázatosan insinuálni.

Ha az alkalmatosság engedne, egy néhány, bár csak két három exemplart vagy confessiot, ha fel lehetne küldeni, talán jó volna magamnak elvinni. Továbbá midőn igen sietve tett hibás írásomról alázatosan engedelmet kérnék, lévén tiszteletes Püspök Uram tiszteletes házának igaz tisztelője, mindenekben tiszteletes Püspök Uramnak s tiszteletes Püspök Ur által tiszteletes és tekintetes jó Patronus uraimnak gratiajokban és favorokban ajánlott, maradtam *Bétsben* 11-a Máj 1773.

Tiszteletes Püspök Uramnak

alázatos szegény szolgája
Lázár István mp.

P. S Alázatosan jelentem eztet is tiszteletes Püspök Uramnak, hogy másfél esztendőök alatt Isten segedelme által cursusom ugy végezni tellyes igyekezettel kívánom, hogy akkor hivatalomat, hogyha tiszteletes Püspök Uramnak és tekintetes Praelatus uraimnak is ugy fog tettzeni, elkezdhessem, az addig való künn mulatásra pedig engedelmet, és succursust alázatosan instalok.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Enyedi György Tancredus király leánya, Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Összehasonlító irodalomtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta *Henrich Arnold*. (Kolozsvár, 1912, 8-r. 125 l. Athenaeum r.-t. nyomása. Ára 3 korona.)

Régi irodalmunk termékei közül mind több és több kerül újabban kiadásra, ami azt bizonyítja, hogy irodalomtörténetünk kedvvel és szeretettel foglalkozik multunk oly emlékeivel, amelyek tudásaink vagy szakembereink érdeklődésén kívül alig számítanak mások figyelmére is. Ilyen irodalmi emlék a XVI-ik századból *Enyedi György*nek, a kiváló unitárius írónak és püspöknek fiatalkori munkája, *Gisquardus és Gismunda széphistóriája*. Ez a verses elbeszélés a XVI., XVII. és XVIII. században több kiadást ért, Kolozsvárt, Monyorókeréken, Lőcsén és Budán nyomtatták újból és újból, az egész országban elterjedt s úgy látszik szívesen olvasták a szerencsétlen szerelmesek történetét, amit Balassa Bálint feljegyzése is bizonyít. Irodalmunknak szélesebb alapokon való emelkedése és fejlődése kiszorította a forgalomból ezt az elbeszélést, a XIX. században nem adták ki, de a XX.-ra már irodalomtörténetíróink sürgették a kiadást.¹ Most az újabb kutatónak Henrich Arnold kiadása teszi a művet hozzáférhetővé, aki új kiadása alapjául a kolozsvári 1582-iki kiadást vette: **HISTORIA | ELEGANTISSIMA | REGIS TANCREDI FILIAE NEC NON | SECRETARII REGII GISQVARDI, AMORIS vinculo indissolubli mortem oppe | tentium, ex lingua Thuscana ex | Boccatio Latinitate donata | per Philippum Beroaldū. | Hungarū vero mo | dulamine per | G. E. T. | concin- | nata.** Nyomtatott Colosuárat, 1582. Esztendőben. Enyedi egyházi munkáinak újabb kiadása nincs. Mindössze egy beszédjét közölte Kanyaró a Keresztény Magvető XXXV. (1900) évfolyamában s

¹ L. Dézsi Lajos egyetemi előadásait. (Elbeszélő k ltészet történe e. II. rész.)

ugyanő szemelvényeket adott beszédeiből abban a dolgozatában, amit Enyedi György egyházi beszédeinek kéziratairól írt s melyben különösen a sárospataki Enyedi-codexet ismertette.¹ Úgy látszik, korunkban is szépirodalmi művének kell megelőznie tudományos munkái újabb értékelését.

Tekintsük át Henrichnek a széphistória elé írt bevezetését. Két részre oszlik. Az elsőben Gisquardus és Gismunda történetének eredetével és a mondának európai körútjával foglalkozik. Az idevágó irodalom szorgalmas felhasználásával dolgozik. Megtudjuk, hogy Boccaccio novellája szolgált alapul Enyedi György széphistóriája minden további feldolgozásánál, vagy közvetlenül vagy közvetve. A kutatások Boccacciónál megállnak s Henrich sem tudott korábbra visszamenni, pedig valószínűnek látszik, hogy korábbra visszatérhetünk s esetleg történeti alapot is találunk mesénkhez. Boccaccio feldolgozása formailag nem tartozik a legsikerültebbek közé, de tárgyáért mégis rendkívül kedvelték. Henrich előbb az olasz irodalomban a humanisták latin nyelvű, majd pedig az olasz nyelvű feldolgozásokat tárgyalja. A humanistáknál meg is állhatott volna, mert itt találjuk Enyedinek az eredetijét, *Beroaldo Fülöp* (1453—1505) latin fordítását (*Fabula Tancredi ex Boccatio n latinum versa a Philippo Beroaldo*), mely 1492-ben jelent meg először. De a monda gazdag története csábította és részben szűkességé tette — ha nem is olyan bőven — vándorútjának ismeretetését. Aránylag röviden végez a román irodalmakkal, a franciával, spanyollal és portugállal és részletesebben foglalkozik a germán irodalmakban található feldolgozásokkal, ahol az angol és kivált a német irodalom foglalja el a főhelyet; a szláv népeknél csak a cseh irodalomban találta meg Tankréd történetét. Nem mondjuk, hogy nem érdekes ez a rész, a filológiai feldolgozásokban ez a módszer nagy divatnak örvend, de a monda vándorlásának ily bő tárgyalása, mely a mi mondánk fejtegetésével szerves összefüggésbe nem hozható, a bevezetés egységét megbontja s túlsúlyával egészen magára vonja a figyelmet. Az író előnyéül említhetjük, hogy forrásaival szemben itt-ott önálló megállapításokra törekszik s igyekszik magát függetleníteni tőlük.

Kevesebb elismerést juttathatunk a bevezetés második részének, melyben a Tankréd-monda magyar feldolgozását tárgyalja. Hibáztatnunk kell, hogy Henrich a magyar irodalomban található

¹ Keresztény Magvető, 1898. XXXIII. 22. stb. 1.

adatoknak nem jár úgy utána, mint az első részben a mond. történeténél tette. Egy-két hiány mindjárt az életrajznál szemünkbe tűnik. Henrich az Enyedi György életének megírásánál Jakab Elek életrajzát használta,¹ a későbbi adatokat nem ismeri. Enyedi egyházi működésére vonatkozólag ilyen nincs, de az irodalomtörténészre nézve nem is ez fontos. Lényegesebb *Kanyarónak* egy kis közlése a Keresztény Magvetőben,² ahol Enyedi György ismeretlen munkájáról ad hírt. Ez a munka *Heliodorus Historia Aethiopica*-jának latin fordítása 1592-ből. Irodalomtörténetünk sem tud semmit erről az adatról, pedig Heliodorus a fordítások révén elég gyakran szerepel. (Czobor Mihály Theagenes és Charicliá-ja a XVI. századból, a XVII. században Gyöngyösi István foglalta versekbe Heliodorus e művét „Új életre hozott Cariclia“ címen, később pedig Dugonics András adta ki prózai magyar fordítását.) Enyedi tehát nemcsak fiatal korában olvasta szívesen a tudományszakán kívül álló műveket, hanem később is, mikor már nyilvános pályán van sőt Heliodorust fordítja s úgy látszik, a fordítás elkészülése összeesik azzal az évvel, mikor püspöknek választották.

Heliodorus kedvelt írója volt egész Európának, amióta nyomtatásban először megjelent 1534-ben. Érdekes tudnunk, hogy e kiadás a Corvin könyvtár egy kodexéből készült, amit a kiadó, Vincentius Obsopaeus vásárolt egy katonától, aki a híres könyvtárból a nagy pusztítások alkalmával rabolta. A XVI. században és a XVII. első tizedében lefordítják olasz, francia, spanyol, német, angol, belga nyelvre; angolul hexameterbe foglalta Abrah. Fraunce a XVI. században (London, 1591.). Enyedi csodálkozik, mily kevés nálunk a fogékonyosság a görög nyelv iránt s mily kevéssé ismerik az ékesszavú Heliodorust. Latin fordításával csak az a célja, hogy minél többen olvashassák a magyarok közül is. Enyedinek, amint a fordítás előszavából kitűnik, tudomása volt a francia fordításról, de a magáét a görög eredetiből fordította. Kanyaró megkockáztatja azt a feltevést, vajjon nem Enyedi György-e a fordítója annak a verses Charicliának, mely a Zrínyi könyvtárában maradt fenn szintén kéziratban. Az újabb kutatások azonban Czobor Mihályt teszik meg fordítónak. Enyedi Heliodorus-fordításának nyomtatott kiadását nem ismerjük, de kéziratban akadálytalanul terjedhetett. Warszewiczki latin fordítását, mely 1551-ben jelent meg, Enyedi úgy lát-

¹ Keresztény Magvető XXV. (1890) 131. stb. 1.

² XXVIII. (1893) 316—317. l.

szik nem ismerte s a magáét az első latin átültetésnek tartja.¹ Célja e munkával mindenesetre szép volt, de az irodalom körén kívül maradt, mely kétségtelenül több hasznát látta volna egy magyar fordításnak. Szép prózánk vagy a kötött formájú költés — aszerint hogy prózában vagy versben fordítják — méltán hálás lenne érte.

Érdekes, hogy Enyedi a virágénekekre vonatkozólag teljesen osztja korának felfogását: elítéli. Akkor szól róla, midőn az éneklésről, mint az istentisztelet kiegészítő részéről beszél. Az egyházi énekek közé beveszi a psalmust, himnuszt és kantiot, de természetesen kizárja az oly énekeket, melyek „haszontalan dolgok felől, hazugságokról, gyakrabban pedig latorságokról, éktelen és fertelmes dolgokról, kik az tisztátalan szívű embereknek gonosz indulatit felgerjesztik és a jámbor erkölcsűeket is megvesztik“² Elég keményen tör pálcát a világi énekek felett, de azt hisszük, hogy a „haszontalan dolgok“-ra — virágénekeink kiválóbbjaira — nem vonatkozik teljességében az erős ítélet.

Henrich, mint az irodalomtörténetírás munkása, szépen beilleszthette volna e két adatot az Enyedi életrajzába s így valamivel többet adhatott volna, mint Jakab Elek.

A széphistóriának tíz kiadását említi Henrich, s tizenegyediknek veszi azt a kéziratot, mely egy XVII. század elejéről való colligatumban maradt fenn és Széll Farkas szerint a monyorókeréki — ma ismeretlen — kiadásnak másolata. Szabó Károly egy 1574-iki kiadásra is következtetett Tözsér János feljegyzése alapján, de mivel a nyomtatás helyét nem tüntette fel, csak az évet és 1574 a szerzés évével esik össze, az irodalomtörténetírók nem hajlandók ez alapon első kiadásnak elismerni. Azonban szerintünk a valószínűség mégis meglehet az 1577-ikinél korábbi kiadásra, mivel nehezen hihető, hogy

¹ A kézirat címe: „Heliodori Aethiopiae Historiae libri decem, nunc primum in Latinam linguam conversi interprete *Georgio Eniedino* Transsilvano R(ectore) S(cholae) C(audiopolitanae) Clarissimo etc. Anno Domini 1592.“ Kanyaró a tordai unitárius gimnázium könyvtárában látta. Azóta úgy látszik, elkallódott, mert nincs azok közt a könyvek közt, melyeket a tordai gimnázium megszűnése után a kolozsvári unitárius kollégiumba hoztak. Mindenesetre jó volna, ha valahonnan előkerülne. A fentebbiekben Kanyaró közlését használtam. Egyéb Heliodorusra vonatkozó adatot Mitscherlich és Hirschig idevágó kiadásaiból vettem.

² Keresztény Magvető XXXV. (1900). 36–37. l. (Enyedi György beszédéből.)

Enyedi három évig hevertette széphistóriáját, mikor a könyvnyomtatók kapva kaptak az ilyen pénzt érő dolgokon s újabbak hiányában a régieket kellett ismét és ismét kiadniok; három év alatt bizonyosan talált volna valami igazítani valót költeményén s ez alatt a személyi vonatkozások is érvényességüket veszítették. Tehát a lehetőség meg van a 1574-ik kiadásra, melynek a későbbiek egyszerű utánnyomásai, az akkori felfogásnak megfelelően az író vagy örökösei hozzászólása nélkül, bizonyítására azonban a kételkedőkkel szemben legjobb bizonyíték volna egy ilyen példány előkerülése.

A kiadások felsorolása után Enyedinek a forrásához való viszonyát tárgyalja Henrich. Tudjuk, hogy Enyedi Beroaldonak a latin humanista írónak latin verses Gisquardusát ültette át magyarra.¹ A régebbi kutatóknak egy része Boccacciot használta az összevetésnél, ami nem ad tiszta képet Enyedi fordítói működéséről. Heinrich Gusztáv nagy vonásokban összevetette már Beroaldoval,² Jakab Elek a Heinrich eredményeit fogadta el, nemcsak ebben, hanem egyéb értékmegállapításokban is, most Henrich Arnold a Heinrich Gusztáv nyomán teljesebb összevetést ad. Úgy találja, hogy Enyedi műve inkább átdolgozás (szerinte „szabad átültetés“), mint fordítás, különösen mutatja ezt a jellemek megváltoztatása (Beroaldus Sigismundája és Enyedi Gismundája), valamint az író morális szempontjának érvényesítése. Arra int, hogy a lányokat idejekorán kell férjhez adni, a szülők az igaz szerelmet nézzék ne a gazdagságot, pénzt, a rangot, hiszen szegényen, előkelő származás nélkül is lehet nemeslelkű és kiváló az ember. Szinte feltűnő, hogy a húsz éves Enyedi a házasság kérdésében akar a szülők tanítója lenni. Beroaldonál ilyen morális célzásokkal nincs átszöve a történet, az eddigi kutatások szerint Enyedi hozzáadása. A kor szellemének akart Enyedi megfelelni, amely kézzelfoghatóan, nem a művészi eszmény keretén belül kívánta a jót, az erkölcsjavító hasznot a költői művekben. Szerettük volna, ha Henrich a korra

¹ Megemlítjük, hogy Beroaldo átdolgozásában három elbeszélést találunk Boccaccio Decamerone jából s magyarra ép ezt a hármat fordították le és mind Beroaldotól; Enyedi György 1574-ben, Szegedi Veres Gáspár Gisippus és Titus históriáját 1577-ben; a harmadik (Cimon története) nem maradt ránk, de Dézsi Lajos egyet. tanár azt tartja, hogy ennek is megvolt már a XV. v. XVII. században a magyar fordítása. (Irodalomtörténet II. 257–259.)

² Heinrich Cusztáv, Boccaccio élete és művei. Budapest, 1882.

vonatkozó utalásaiban nem szorítkozik az úgynevezett közhelyekre, az általános szempontokra, hanem behatóbban áttanulmányozza épen e szempontból a korabeli költészetet, melyben a morális elem szinte túltengésben van s egész művet lehetne róla írni.

Hibáztatják széphistóriánkat gyarló nyelvéért és gyenge vereseléséért. Oly kifogás ez, amely a XVI. századnak majdnem minden költői termékével szemben jogosult. S ami mindenkinél hiba, nem lehet egy ember hibája. Olyan embereknél, akiknek nem élet-hivatásuk a költészet, hanem legföljebb az első lépés irodalmi működésük felé, nem csoda gyakorlatuk és bátorságuk hiánya miatt az ingadozás és gyöngeség. Henrich Enyedi érdemének tartja (nem „érdemének rója fel“), hogy költőiségre törekedett, amit sok helyen el is ért. Különösen megtalálja ezt a költemény lírai részleteiben és a népies fordulatokban. Csak sajnálnunk kell, hogy amire gondolt, Enyedit, mint szónokot és szónoki stílusát nem tárgyalta. Azok az akadályok, amiket látott, nem voltak elháríthatatlanok. Kéziratban levő beszédeihez aránylag elég könnyen hozzájuthatott volna,¹ Kanyaró dolgozatai pedig az ő munkájához az az útbaigazítást megadták volna.²

Henrich a széphistória jelentőségét a morális alapon találja. „Enyedi Beroaldus költeményét úgy ülteti át magyarra, amint a XVI. század magyar társadalmi és szellemi viszonyai kívánták.“ Végül az összefoglalásban végigpillant fejtegetéseinek és azután adja (75—125. l.) Enyedi széphistóriáját az 1582-iki kiadás után betűhű és igen szép nyomásban; a jegyzetekben pedig pontos utalásokat találunk a Beroaldo művével való megegyezésre vagy a tőle való eltérésre.

Ha az értekezés egyes részeire volt is megjegyzésünk és kifogásolni valónk, egészében véve szorgalmas, lelkiismeretes és érdemes munkát végzett Henrich, széphistóriánknak ez a kiadása a kritika részéről fennálló kívánalmaknak nagy részben megfelel. Még csak stílusára van megjegyezni valónk; az egész értekezésén idegen szellem, idegen gondolkodás vonul végig, tömve van germanizmusokkal, úgy hogy — Brassával szólva — le lehetne magyarra fordítani.

Dr. Borbély Ferenc.

¹ Kolozsvári unitárius kollégium, sárospataki főiskola könyvtárában.

² Enyedi György egyházi beszédei. (Keresztény Magvető. XXXIII. 22.)
-- Enyedi György unitárius püspök beszéde. (A hivek lelki életéről és az egyházi énekről.) (U. o. XXXV. 30)

A személyiség paedagogikájának alaptényezőiről. Irta : Kiss Elek. Kolozsvár. Stief. 1913. 8° 120 l. Ára? Ez a tanulmány, mely az „Ertkezesek a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem paedagogiai semináriumából“ c. sorozat 3. számaként jelent meg, s szerzőjének doktori disszertációja volt, egy, a modern paedagogiában nagyjelentőségű, bár még nem vezető irányzatnak, a „személyiség paedagogikájának“ tudományos alapvetése óhajt lenni. Ismeretes, hogy maga ez az irányzat, jóllehet mióta nevelés van, mindig élt, kifejezetten a Herbart és iskolája által megalapított s végletekig vitt módszereskedés ellen állott sorompóba. Legismertebb német zászlóvivője, E. *Linde* gothai tanár, a maga pompás kis „Persönlichkeitspädagogik“-jában az egész irányzatot úgy fogja fel, hogy az egy olyan nevelői tevékenységet jelent, mely a preparációk, tantervek, formális fokozatok, módszeres mesterkedések mechanizmusával szemben a növendék egyéni kedélyvilágát, mint egy szent és sablonokba nem szorítható világot, a tanító erkölcsi személyiségének ideál-erejével ragadja meg és kényszer nélkül, a kedélyre való művészi hatásokkal neveli. A gondolat termékenysége és szimpatikussága nem tagadható el. A hivatalnoki gépiesség, a folytonos magoltató tanítómunka helyét az ilyen nevelésben nemes, üde és a szeréfet melegétől áthatott nevelői szellem foglalja el. Az a kérdés azonban, hogy mikor e nevelői irányzatnak tudományos alapvetéséről van szó, találunk-e magának az emberi szellemnek belső természetében oly alapokat, melyek szilárd támasztékot nyújtanak egy ilyen paed. elmélet felépítésére? Mert kétségtelen az, hogy a herbarti gyakorlatot egy sajátos elmélet igazolja, s viszont kell tehát, hogy a személyiség paedagogikájának is egy tudományos bizonyosságú elmélet legyen a hátterében, mely a gyakorlatot igazolni képes. Vizsgálni kell a gyermek, a nevelő, az emberi közösség, a nevelési célok, mint alaptényezők természetét, s bennük találni meg azt, ami egyenesen követeli a nevelői ténykedés személyivé válását.

Ezt kísérti meg jelen tanulmány szerzője, igen tiszteletreméltó tudományos készültséggel, gondos tanuláson felépült munkájában. Előszavában *Schneller* István tanítványának vallja magát, ki első öntudatos képviselője s hirdetője a személyiség paedagogikájának. Ez a pedagógika sokkal felette áll az individuális és szociális pedagógiának, azok mozzanat gyanánt olvadnak fel benne egy magasabb szinthezisben. A személyiségben a köz szellemétől átha-

tott egyént lát szerzőnk, akinek egyénileg kell visszahatnia a szocietásra. Továbbá ez a személyiség ideál, kifejesztendő állapot, mely nincs készen, melyre nevelni kell. Ezt a célt szolgálja az oktatás és nevelés együttesen: a kulturrétegek átéletése által személyiséget teremt. Ezekben a szavakban, elég precízen és világosan jelöli meg a szerző az ideált, mely előtte lebeg s melynek eléréséhez utakat keres.

A pedagógia terén tett előzetes tájékozás után rátér a munka céljára, mely szerint az, hogy a személyiség lényege, jelentősége „lehetőleg sok oldalról megvilágítva jelenjék meg előttünk, nőjön ki belőlünk s a mi lelünkön keresztül az emberiségből, annak fejlődése fokozataival kapcsolatban“. A meghatározás nem elég világos. E szavak inkább *életcélt* jelentenek, mint magának a könyv tudományos vizsgálódásainak célját. A szerző valószínűleg arra gondol, hogy előzetes megállapítások, tisztázások helyett azt az utat választja, melyen majd magától bontakozik ki a fejlődő gondolatmenetben a személyiség értelme s jelentősége. Magam részéről a tudományos kutatás módszeressége szempontjából ezt nem tartom elég szerencsésnek. Minthogy úgy is találok, hogy a munka nem adja sehol a személyiség precíz meghatározását, hanem csak rejti magában.

A kérdések, melyeknek keretében a szerző vizsgálódik, a következők: 1. Ki a nevelő? 2. Ki a nevelendő? 3. Mi legyen a nevelés célja? 4. A nevelési cél eléréséről.

Az egyes kérdésekre mindenekelőtt a történeti áttekintést tartja irányadónak, s ezt igen ügyesen vezeti. A történetből kivont eredmények felhasználásával Schneller ismeretes álláspontját sikerülten igazolja, hogy t. i. a nevelő a nagy történeti közösségek képviselőjében, azok számára úgy nevel, hogy saját erkölcsi személyiségének erejével mintegy átvezeti a növendéket az emberiség egyre táguló és gazdagodó életén, még pedig úgy, hogy nem az ő pusztá *egyéni* önkénye, sem nem a *szocietásnak* az egyéniséggel szemben kialakult önkénye, hanem a köz szellemét ideális magaslalon értő, átélő és érvényesítő *személyisége* teremtsen meg a gyermek és a köz etikai kapcsolatát. A növendék szempontjából fontos az, hogy ez a betagoló munka soha el ne tévessze szem elől a gyermek *egyéni sajátosságát*. A nevelés céljának vizsgálatánál szerző a modern pedagógia legújabb állásfoglalásának megfelelően *értékelméleti* alapot foglal el. Meg kell jegyeznünk, hogy e pontnál a történeti áttekintés mind alapos, mind tudatos kezelésénél fogva

a legnagyobb elismerésre méltó. Csakhogy az eredménynél ziláltságot tapasztalunk. Megállapítja a szerző, hogy a nevelés célja és az élet célja egy kell, hogy legyen. Olyanná kell nevelni a növendéket, amilyenné *emberi* mivoltja predesztinálja. A rendeltetését betöltő ember a legértékesebb a világon. Az érték tehát a rendeltetés, az emberi mivolt. lényeg, a célgondolat mélyén rejlik. De mi ez az érték, ez az önérték? Miben fekszik a specifikus jegy, az isteni az emberben, a mire céloznia kell az egész nevelésnek? Szerző részletes fejtegetése szinte minden emberi célt megvilágít, megbirál, rangsorba állít, s ideálul oly kép alakul ki előtte, mely a tökéletes embernek nevezhető. „Önálló, föltétlen érték, szabad akarat, belső meghatározottság. hivatásérzet, jobb én, isteni célgondolat, általános fejlődés, valódi szeretet ennek tényezői“, mondja. (102. l.) Igaz. Csak azt az egyet nélkülözzük itt, hogy hol van ezen tényezők centruma, hordozója az emberben? Mi az önérték hát? A személyiség — mondja. Mi a személyiség lényege? Az ethizált egyéniség. Mi ethizálja az egyéniséget? A kulturkincs átélése, a fejlődés. Mi fogadja magába a kulturkincs, a történelem nevelő hatalmát? S erre nem ad feleletet. A 103. lapon azonban kijelenti, hogy az önértéket nem láthatjuk az intelligenciában, amint Böhm látta. Azaz, hogy a személyiség gyökere nem a nemes intelligencia. E sorok írója máshol kifejtette, hogy a személyiség lényegét a nemes intelligenciában látja, s emellett ma is megáll. Csakhogy ne értsünk az intelligencia alatt *értelmet* csupán. Az intelligenciában az emberi szellem egészének azon fejlődési fokát kell látnunk értéktanilag, ahol az ő életegysége a teljes kifejlődés lehetőségét megtalálta. Ha szerzőnk nem pusztá utilista rációt, hanem nemes szellemiséget látna az intelligenciában, mely a „jó érzületet“ (104. l.) is magában foglalja, amint Böhm látta ezt, megnyugodhatna abban, hogy a személyiség intelligens egyéniséget jelent, s ezért abszolút cél, mely a nevelésben minden módszereskedő mechanizmust visszautasít és csak a szeretetteljes nevelői személyiséghez láncolódik hozzá. Az a sokoldalú érdeklődés, melyet szerzőnk is a cél elérésének legjobb útja gyanánt ajánl, az intelligens egyéniség sajátja, ki „nem pusztá tudásával, hanem fejlődő emberi lénye egészével merül el a dolgok lényegében.“ (117. l.)

Mindent összevetve, dicsérendőnek találjuk szerző alapos készültségét, nagy olvasottságát, lelkiismeretes és őszinte kritikáját, s legkomlyabb meggyőződésünk, hogy könyve betöltötte célját

ép azáltal, hogy a legkomolyabb elmélyedésre késztető olvasóját. Stílusának néhol fejletlenségei vannak, jegyzeteiben egy-egy elharmarkodott, elnézett rövidítés található. Ezek azonban nem érintik az általános értékét. Olvasásra legmelegebben ajánljuk.¹⁾

Dr. Makkai Sándor.

Paulsen Frigyes: A filozófia jövő feladatai. Fordította és magyarázta: *Szántó Hugó.* Budapest, 1913. 82 l. Paulsen Frigyes, a berlini egyetemnek nem régen elhunyt világhírű tanára, e remekműben összefoglalását nyújtja filozófiai gondolkodásának. Azt lehetne hinni, hogy a természettudományok a népszerűtlen metafizikát végérvényesen eltemetik s ime az újabb idők egyik legnagyobb filozófusa metafizikai világnézetével diadalmasan szolgálja a német szellem objektív ideális irányzatát. E rendkívül érdekes könyvecske kivonatát az alábbiakban adjuk.

— Paulsen a bevezetésben felveti a kérdést: Van-e jövője a filozófiának? Fél századdal ezelőtt sokan nem feleltek volna e kérdésre. Paulsen igennel felel, úgy találja, hogy új filozófikus kor van készülöben. A XIX. sz. pozitivizmusa, mely az exakt kutatástól várta minden rejtély megoldását, visszavonuló félben van. A tudományok tárháza gazdag, de nem váltott be minden reményt. Nem adtak sem szilárd világ, sem biztos életfelfogást és életelveket. Minden megoldás új és nehezebb problémák elé állít. Ha *kizárólag* exakt kutatásra akarjuk építeni világnézetünket, már előre is lemondhatunk róla.

Ez a hangulat szolgáltatja a termőtalajt egyrészt a vallásos szükségletnek, mely jelenleg ismét emelkedőben van és valami hitben keres kielégülést. Él és a jelen mozgalmában, mint hatóerő működik az a hit, hogy lehetséges és szükséges az olyan gondolkodás, mely túlmegy az egyes tudomány kutatásain és általános eredményekhez emelkedik.

A filozófia lényegében nem egyéb, mint az összes tudományos megismerés mindig feltételezett és keresett egysége. Feladata jelenleg tán arra irányulhat, hogy a természeti tudományokról a szellemi tudományokra terelje a figyelmet. A célját szolgáló univerzális jellegű tudományok: az ismeretelmélet vagy logika, a lényeg tana vagy metafizika, az értékek tana vagy ethika.

¹⁾ A magunk részéről is örömmel üdvözljük e művet, mely teológiai intézetünk és az egyetem kapcsolatának első örvendetes gyümölcse. Ez a szép kezdet még szebb reményekre jogosít. (Szerk.)

A jövő filozófiai problémáinak kérdése itt úgy értendő, hogy mily irányban mozog jelenleg s így előreláthatólag a közel jövőben is a filozófiai gondolkodás. Midőn Paulsen megkísérli, hogy e kérdésre választ adjon, főképen a *metafizikára* szorítkozik.

A jelen filozófiájában főképen két irányzat küzd egymással: a *metafizikai idealizmus* és az *ismeretelméleti kriticismus*. A *positivizmus* apadóban van. Ugyan ez áll a *materializmusról*, mely alapjában nem más, mint a fizika abszoluttá tétele a szellem kizárásával.

A metafizikai vagy *objektív idealizmus* még mindig él, sőt Paulsen szerint ez a leginkább élet- és reményteljes irány. Nincs is szükség lemondani a metafizikáról, azaz arról a kísérletről, hogy a valóban létezőnek lényegét gondolkodás útján felfogjuk.

Ezenkívül még két más dolog jellemzi korunk eszmeáramlatát. Az első az, hogy mindinkább a lelki élet akarati oldalát tekintik eredetinek; ezért a metafizika is mindinkább voluntarisztikus színezetet nyer. A másik dolog a módszert illeti. A logikai-dialektikai módszer helyébe az empirikus-spekulatív módszer lép.

A metafizikának a fizikán belül nincsenek megoldandó feladatai. A metafizika kísérlet, hogy a fizikai világ tüneményeit értelmezzük.

A metafizika második nagy problémája a kozmologiai probléma, a létező elemei közti viszony kérdése, vagy a lét egységének formájára és lényegére vonatkozó feladat, mely így *teológiai problémába* megy át. A filozófiai gondolkodás e tekintetben: a monotheisztikus-pantheisztikus világlátás. A természet egységes rendszert alkot, melyben minden elemet a többiek összesége határoz meg.

Haszontalan ama kérdés vitatása, vajjon az egy-egyetlennek tulajdoníthatunk-e személyiséget és öntudatot vagy sem, miután ennek eldöntésére szükségkép híján vagyunk minden eszköznek.

Hogyan viszonylik a metafizika a vallásos hithez, különösen pedig az istenhithöz?

Itt két felfogás küzd egymással: az egyik hajlandó azt állítani, hogy lényegileg egyek, csak hogy a filozófia fogalmakkal ragadja meg azt, amit a hit másképen ér el. A kritikai irány, melyet Kant képvisel, azt állítja, hogy minden spekuláció elegenden a vallásos hit megalapozására, hogy emez független minden metafizikától: miután a hit egészen más fajtájú és eredetű, mint a

udományos megismerés, ezzel sem nem támogatható, sem meg nem rendíthető; az ember akarati és kedélyvilágán nyugodva, a valóságról való spekulációnak semmiféle változása nem érinti. Az elsőt katolikus, a másodikat protestáns nézetnek is nevezhetjük.

A természet nem mondható *morális* értelemben jónak és ezért a természetismeretre nem lehet vallásos istenhitet építeni. Mindennemű tevékenységében semmi sem jelzi, hogy a természetet morális végcélok irányítanák. „Célszerűsége“ tisztán formális-technikai. Jó és rossz, igazságos és igazságtalan között nem tesz különbséget. A természet démonikus, amint Aristoteles mondja, nem isteni. És innen van, hogy senki sem „hihet“ a természetben; hinni csak abban lehet, ami a természet fölött áll; minden vallásos hit, mindig és mindenütt transzcendens volt. S épp oly kevéssé, mint a fiziko-teológia lehetséges a hisztoriko-teológia.

A tovahaladó megismerés teljesen szétfeszítette azt a szűk keretet, amelybe a vallásos eszméktől megtermékenyített fantázia a középkorban a természet és a történelmi képét foglalta. És a hit mégis életben marad, sőt újra és újra a történelmi élet leghatalmasabb tényezőjének bizonyul. A jóban való hit nélkül sohasem alkottak nagyot és tartósat. Minden nagy mozgalom az emberiség életében vallásos eredetű volt. A jövő évszázadokban is, mint az elmúltakban, a hit fogja irányítani az emberiség sorsát.

Ez adja meg a filozófia utolsó problémáját: a közvetítést a hit és tudás között. Ha meg tudja mutatni, hogy a hit és tudás, bár nem is vezethetők vissza egymásra, mégsem zárják ki egymást, akkor ezzel mind az egyes lélek békéjének, mind pedig a vallás és tudomány éltető hatalmai közti békének páratlanul jelentős szolgálatot tesz.

Igy a filozófia a tudományos megismerést az abszolút megismerés eszméjéhez méri és ezzel megakadályozza, hogy a tudás abszolúttá emelje magát és megsemmisítse a hitet, mely az élet feltétele. Másrészt megakadályozza, hogy a hit levesse az ész zaboláját és sivár babonává fajuljon. Elismerésre csakis az olyan hitnek van joga, amelyet a praktikus ész vagy erkölcsi akarat követel és amely respektálja a tudományos megismerés területét.

Remek példája e művecske az „egybe-látás“-nak és annak is, hogy „az Isten kegyelméből való“ filozófus hogyan tudja a gondolatok mélységét egyszerűen és világosan kifejezni. Az idealizmus felé vonzódló lelkekre valósággal jóleső megnyugvást gyako-

rolnak e fejtegetések s az eddig csak sejtelmes összefüggések határozott reménnyel töltik el az olvasót az objektív idealizmus átalakító hatása iránt. Nem csoda, ha Németországban már több kiadást ért meg e művecske, mert ebből nemcsak sokat tanulhatunk, hanem gyönyörködhetünk is benne. A fordítás a munkához méltónak mondható s nagyon ajánljuk elolvasásra különösen azoknak, kik az életet és filozófiát együtt szeretik látni.

Szentmártoni K.

KÜLÖNFÉLÉK.

Énekeskönyvünk új kiadása hagyta el a napokban a sajtót. Ötödik kiadásunk, mely 3000 példányban 1910-ben jelent meg, oly gyorsan elkelt, hogy egyházi levéltárosunknak a folyó év februáriusa végén a készlet csaknem teljes elfogyásáról kellett jelentést tenni. Tekintettel arra, hogy a tervezett átdolgozások hosszabb időt vesznek igénybe s a készlet elfogyásánál két már jóval előbb nagyobb megrendelés is volt előjegyezve: sürgössé vált egy hiánypótló új kiadás rendezése. *Ferencz József* püspök úr e tárgyban sürgős értekezletet hívott egybe, melynek egyhangú megállapodása az volt, hogy mivel énekeskönyvünk gyökeresebb átdolgozása hosszabb időt igényel, egyházunk közönsége s tanuló ifjúságunk pedig hosszabb időre énekeskönyv nélkül nem hagyható: sürgősen szükséges egy átmeneti kiadásról gondoskodni. Így a kiadás előkészítése gyorsan megtörtént, az új énekeskönyvek már forgalomba kerültek s egyszersemind — amint értesülünk — megtétettek a kezdő lépések a gyökeres átdolgozás munkálatainak előkészítésére is. Az új kiadás mindenben az előbbi nyomát követi; azonban függelékül egyházainkban már is elterjedt négy szép énekkel kibővült. A bővített kiadás ára, a Gámán J. örököse nyomdájának méltányos árszabása következtében, a régi nyomdai költségek országszerte tetemes növekedése mellett sem emelkedett. Egy darab kötve 80 fillér. Tömegesebb megrendelésnél, öt darabtól fölfelé a szállítás portóját is egyházunk viseli. A megrendelések utalványai *Kelemen Lajos* egyházi levéltáros címére (Kolozsvár, unitárius kollégium) küldendők.

A lelkészek korpótléka. Régen érzett hiányon kíván segíteni az a törvény, amelyet úgy a képviselő- mint a főrendiház a lelkészi fizetéseknek korpótlék útján való felemelésére nézve közelebről elfogadott. A lelkészeket, mint az egyházközségek tisztviselőit, eddig mostoha gyermekeinek tekintette az állam és egyház egyaránt. Megélhetésük a keperendszer ósdi és igazságtalan alapjára volt fektetve. Még az a sovány kenyér is, mely a folyton szegényedő hívek kepéjéből részükre jutott, akárhányszor panaszos volt. E mellett a lelkészt hivatásával össze nem egyeztethető foglalkozásokra kényszerítette. Ezen a tarthatatlan állapoton a kongrua törvény nagyon keveset enyhített. A mai megélhetési viszonyok között 1600 kor., még ha ehhez hozzávesszük a kepének értékeesebb voltát is, családfenntartásra, gyerekek neveltetésére, társadalmi reprezentálásra sfb. nem elég. Nem elég különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a lelkészi állás főiskolai képzettséget kíván. Ilyen viszo-

nyok között nem csoda, ha a lelkészi kar fajsúlya leesett s tehetségesebb ifjaink más téren keresték boldogulásukat. Nem csak a lelkészek érdeke, hanem az állam és egyház szempontjai egyaránt sürgetőleg követelték a lelkészi fizetéseknek méltányosabb rendezését.

Ezt a célt szolgálja az a törvény, amely a lelkészeknek öt korpótlékot helyez kilátásba és pedig öt évi szolgálat után 400, tíz év után 800, tizenöt év után 1000, húsz év után 1200 és huszonöt év után 1400 koronát. Ilyenformán minden lelkész huszonöt évi szolgálat után látszólag 3000 kor. fizetéshez jutna. Ez, ha valóban így volna, minden esetre méltányos rendezése lenne a kérdésnek, de úgy, amint tényleg van, még a szerény igényeket sem elégíti ki. Továbbá sérelmes a törvénynek az az intézkedése, amely a korpótlékkal a fizetést csak 3000 koronáig egészíti ki. Ezzel rövidséget szenvednek azok a lelkészek, akik nagyobb egyházközségben, nagyobb gonddal és több felelősséggel szolgálnak, mert az ő fizetésük is csak 3000 koronáig egészítették ki a korpótlékkal. Sérelmes a törvény a most szolgáló idősebb lelkészekre, mert az ők eddigi szolgálatukból csak tíz évet számítanak be. Sok hátrány származhatik a törvény azon intézkedéséből, amely a korpótlékok megállapítása előtt a lelkészi jövedelmekről szóló kimutatások revideálására felhatalmazást ad. Végül mintegy Damokles-kard ott állott a javaslat azon intézkedése, hogy a miniszterelnök *jogában áll* az egyházi főhatóságot fölszólítani, hogy az olyan egyházközségeket, ahol a hívek száma a 300-at meg nem haladja, szüntesse be. Ha e felhívásnak nem tenne eleget, az esetben az illető egyházközség *lelkésztől a korpótlékot megvonhatja*. Az autonómikus jogoknak ilyen megszorítása kissé drága ár lett volna, mert bár tudjuk, hogy ez a nemzetiségi agitációk ellen irányult, de reánk is minden percben lecsaphatott volna a veszedelem. A mi híveink nagyon szétszórtan laknak s több kisebb egyházközségünk van, amelyeket lelkészeikkel együtt állandóan veszély fenyegetett volna. Szerencsére az utóbbi pontot a közoktatásügyi bizottság javaslatára a képviselőház „célszerűségi okokból” törölte. A javaslat főrendiházi tárgyalásánál fölszólalt püspökünk is, kérve a fizetés maximumának emelését, de eredménytelenül.

V.

Gróf Tisza István, akit a király a lemondott Lukács helyébe miniszterelnökké nevezett ki, jun. 12-én tartotta a képviselőházban beköszöntő beszédét. Beszédének az egyházpolitikára vonatkozó része a következőleg hangzik: A kormány egyik legeminentebb nemzeti érdeknek tartja, hogy ne csak meg ne zavarja, de szerető kezekkel ápolja azt a vallási békét, amely nézetem szerint nemcsak a türelemben áll, — ez a türelem nekem kevés — hanem áll a vallásfelekezetek közötti valódi rokonszenyben, rokonérzésben, abban az érületben, amely szövetségtársat keres és talál azokban a felekezetekben is, amelyek ugyanazon magasztos célt némileg más eszközökkel szolgálják. „Ezt a szellemet igyekezni fog a kormány a maga részéről is támogatni és előmozdítani a maga kormányzati és törvényelőkészítési tevékenységében is és igyekezni fog minden felmerülő kérdését az egyes egyházaknak a legnagyobb rokonszeny álláspontjáról, annak a valódi egyenlőségnek álláspontjáról megítélni, amely nem a külső egyenlőségben, nem abban áll, hogy irigykedve szemléljük, hogy egyik vagy másik vallásfelekezet nem kap-e itt vagy amott öböt, mint a másik, hanem abban az igazi helyes felfogásban, amely min-

den vallásfelekezetnek igyekszik megadni azt, amire saját specialis viszonyai közt annak szüksége van.“ „Egyik nagy fontosságú ilyen kérdés a katolikus autonomia kérdése, amellyel a kormány nem hunyva szemet a felmerülő nehézségek felett, komoly akarrattal és teljes jóakarattal fog foglalkozni és amelynél igyekezni fog kitartó, következetes és nehézségektől vissza nem riadó munkássággal elhárítani az útból a magyar katolikus társadalom e forró óhaja teljesítésének akadályait.“ „Ugyancsak foglalkozik a kormány a protestáns felekezetnek azon régi óhajával is, hogy a nekik jutott állami dotáció a költségvetési tétel labilis formájából kivetköztetve, bizonyos állandó alapszerű, állami dotáció jellegű legyen “

Unitárius tanárok értekezlete Székelykeresztúron. Május 9-én tartották tanáraink Székelykeresztúron évi értekeztetüket, melyen Kolozsvárról 13-an jelentek meg. Az idő nem volt kedvező s azért az ottani főgimnáziumnak már folyó építési munkálatait nem tekinthették meg. A vidékiek részéről kellő érdeklődés nyilvánult. Az értekeztet elöértekeztet elözte meg, melyen a tanárságot mostanában foglalkoztató több kérdést beszéltek meg. A tetszésel fogadojt elnöki megnyitót után, melyet Pap Mózes igazgató adott elö, Sándor János előadása következett a középiskolai ének- és zenetanításról, melyben rámutatott az énektanítás multjára a felekezeti középiskolákban s főként kolozsvári kollégiumunkban s arra az akcióra, amely napjainkban az éneketanításnak méltó helyet igyekszik biztosítani a középiskola tantervében. Dr. Szolga Ferenc tanár meg széleskörű tanulmányban azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a természeti tudományoknak a humaniorák mellett nagyobb teret kell juttatni, hogy az iskolában is elfoglalhassák azt a helyet, melyet a tudományok hierarchiájában s a közvélemény felfogásában sokféle gyakorlati hasznuk és értékük folytán már kivívtak maguknak. Mindkét előadás után beható megbeszélések következtek, amelyek folyamán értékes nézetek és vélemények hangzóttak el. Gálfalvi Sámuel a Kaisers-lauternben külföldiek részére rendezett szünidei tanfolyamot ismertette, helyes ítéllettel emelvén ki a hallgatott előadások gondolatmenetét s az azokban nyilvánult világnézetet. Sajnos, a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt két előadást le kellett venni a jövő évre a napirendről s emiatt aztán az a gondolat merült fel, hogy jövőben több időt kell szánni ezekre a kétségtelenül igen gyümölcsöző értekeztetekre.

Dr. Jankovics Béla közoktatási miniszter máj 2—4. napjait Kolozsvárt töltötte Gopcsa László miniszteri tanácsos és dr. Kisfaludy Kálmán min. titkár kíséretében. Máj. 2-án d. e. folyt le az egyetem aulájában két ifjúnak sub auspiciis regis doktorrá avatása, amelyre a közoktatási miniszter ö felsége képviselőjében jelent meg. Felhasználta az alkalmat, hogy Kolozsvár kulturális intézményeivel is megismerkedjék s sorra látogatta meg az egyetemi intézeteket és gyűjteményeket, a középiskolákat, áll. elemi, polgári fiu- és leányiskolát, tanítóképzőt, ref. teol. fakultást, keresk. akadémiát. Intézetünkben máj. 3-án d. e. egy félórát töltött. Az igazgató üdvözlése után meglátogatott egy leckeórát, megnézte a könyvtárt, a tört.-filológiai és esztétikai szertárt, a dísztermet és élénken érdeklődött az angol és amerikai unitáriusokkal való

viszonyunk és összeköttetésünk iránt. Nem a szónoklás embere, de jó megfigyelő s ítéleteit tiszta erkölcsi felfogás irányítja.

Gimnáziumi ifjúságunk tornaversenye és céllövő versenye. Az idén a rendszer évvégi tornavizsga helyett a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club elnökségének kezdeményezésére a helybeli középfoku iskolák jun. 1-én d. u. 3 órakor gyönyörű időben a Sporttelepen nagy és előkelő közönség jelenlétében közös tornaversenyt tartottak a Mentők javára. A versenyben résztvett a kath., ref. és unit. főgimn., a tanítóképző intézet, a felső kereskedelmi iskola és a polgári fiúiskola mintegy 1000 tanulóval. E közös tornaverseny emlékére az Egyetemi Atlétikai Club elnöke, dr. Szabó Dénes egyetemi tanár egy vándordíjat (selyemzászló) alapított, melyért az ezentúl rendezendő tornaversenyekben az intézetek versenyezni fognak egymással. Az az iskola, mely a zászlót háromszor egymás után vagy megszakítással ötször elnyeri, végleg megtartja a zászlót, amely a győztes intézet tulajdonába megy át.

A versenyben intézetünk öt mintacsapattal szerepelt, melyekben mind a nyolc osztály képviselve volt. A selyemzászlót ifjúságunk nyerte el 121 ponttal a ref. főgimn. 114 pontjával szemben; harmadik lett a felső keresk. iskola, negyedik a r. kath. főgimn. és ötödik a tanítóképző intézet. Tanulóink ezenkívül 22 ezüst és 43 bronzérmeket nyertek; intézetünk két oklevelet nyert, egyiket a versenyben való részvételért, másikat a versenyben elért pontegységekért (902·7), vagy a zászló megnyeréseért. Az intézet házi emléktárgyait Horváth József VIII. és Péterfi Jenő VII. o. tanuló nyerte.

A verseny végén dr. Szabó Dénes, a rendező bizottság elnöke, lelkes szavak kíséretében adta át a zászlót. Örömmel és meglelégedéssel jegyezzük fel ifjúságunknak ezt a szép sikerét s amaguk részéről arra figyelmeztetjük, hogyha dicsőség volt a zászló megnyerése, megtartása most már a becsület kérdése.

Junius 6-án a három főgimnázium díjlövészettel egybekapcsolt közös záróünnepet rendezett a szászfenesi honvéd elemi lövőtéren. A versenyből a ref. főgimn. került ki elsőül, mert a céllövésben résztvett 65 tanulója közül a legjobban lövő 15 tanuló 56 körtalálatban 168 egységet ért el. Második győztes intézetünk lett. A versenyben résztvett 28 tanulóknak közül a legjobban lövő 15 tanuló 55 körtalálatban 158 egységet ért el. A jutalomra kitűzött 17 díjből 7-et a ref. gimn., 8-at a mi intézetünk ifjúsága nyert. — Szintén igen szép eredmény, mely elismerésre méltóan mutatja ifjúságunk jórahaladását.

Gyász hírek. *Böloni Mikó Miklós* nyug. kuriai bíró, a Lipót-rend lovagja máj. hó 9-én életének 71., boldog házasságának 44. évében hosszas szenvedés után elhunyt. Halálát neje, gyermekei s kiterjedt előkelő rokonság, köztük néhai Bencédi Gergely tanár özvegye mint testvére gyászolják. — *Ózv. Ádámosy Györgyné*, szül. *Csittszentiváni Koronki Lottí* életének 69., özvegységének 7. évében jun. hó 23-án hosszas szenvedés után jobb létre szenderült. Egy nagy családnak középpontja, melegítő napja, az édes anyai szeretetnek mintaképe, fáradhatatlan szorgalmú munkásság és istenben való bizalom vezeti szép életén keresztül. Családjáért élt, melynek boldogsága volt s mely most könnyezve állja körül ravatalát.